

Listéra

2 - 2011

TELEMARK BOTANISKE FORENING

LISTÉRA - Tidsskrift for Telemark Botaniske Forening
(NBF, Telemarksavdelingen)
26. årgang, 2011, nummer 2

*****

ADRESSER OG TELEFONER:

TELEMARK BOTANISKE FORENING, org.nr. 989 212 621
Postboks 25 Stridsklev, 3904 Porsgrunn. Girokonto: 0530 3890647
Foreningens e-mail-kontakt: a-jhalvo@online.no
Foreningens hjemmeside: www.miclis.no/tbf

Kasserer: Åse Halvorsen, Langerødvegen 4, 3719 Skien
Tlf.: 35 50 01 35 / 91595087

Styremedlem: Esther Broch, Oscars gate 53, 3725 Skien
Tlf.: 35 53 05 86 / 90015286

Styremedlem: Christian Kortner, Chr. Magnus Falsensgt. 6A, 3714 Skien
Tlf. 91894169

Styremedlem: Bjørn Erik Halvorsen, Utsikten 4, 3911 Porsgrunn
Tlf.: 35 28 95 17 / 91310296

Styremedlem: Trond Risdal, Orionvegen 88, 3942 Porsgrunn
Tlf.: 47287740

1. Varamedlem: Harald Stendalen, Wettergreens veg 5, 3738 Skien
Tlf.: 95422617

2. Varamedlem: Anne Vinorum, Raskenlundvegen 29, 3928 Porsgrunn
Tlf: 35 51 41 17

*****

I redaksjonen:

Charlotte Bakke (c.bakke@sf-nett.no), Norman Hagen (nohag@online.no),
Thor Wiersdalen (thorwiers@gmail.com)

Forsidebildet: Huldreblom *Epipogium aphyllum*. Foto: Bård Haugsrud

ISSN: 0801 - 9460

MINNE OM SOMMAREN 2010

Sigrid Nordskog, tekst og akvarell

Ei korg med korgblomar

For den som er i tvil kan det vera fint
å ha ein prestekrage å rådføre seg med.
Plukk vekk blad for blad,
inntil det berre er att eitt,
det eine avgjerande –
skal – skal ikkje –
elskar – elskar ikkje –

Korgblomfamilien

er ein av dei største plantefamiliane,
med mange tusen artar.
Til dømes prestekragar, gullbostar,
camilleblom, balderbrå, reinfan, burot,
landøyda –

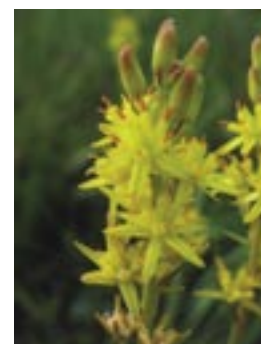
KONKURRANSE

Trond Risdal

TBFs medlemmer inviteres til å delta i ny konkurranse.

Send forslag til norske og/eller latinske navn på de 8 artene til Trond Risdal, Orionvegen 88, 3942 Porsgrunn, epost: tr-risda@online.no innen 15/3-2012. Gode løsninger belønnes.

Løsning og navn på vinnere presenteres i neste nummer av *Listéra*.

Bilde 1

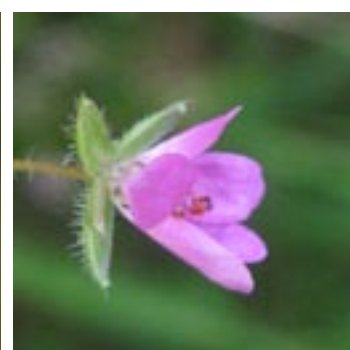
Bilde 2

Bilde 3

Bilde 4

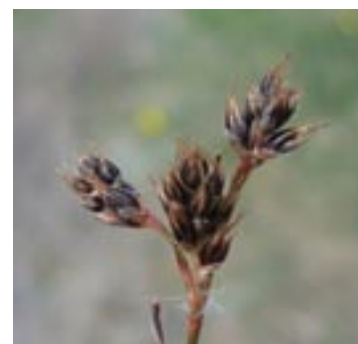
Bilde 5

Bilde 6

Bilde 7

Bilde 8

Konkurransen i *Listéra* 2011-1

Riktige svar var:

Bilde 1: Europalerk eller lerk, Bilde 2: Korallrot, Bilde 3: Hvitbladtistel, Bilde 4: Moskusurt, Bilde 5: Vill-lin, Bilde 6: Kyståkermåne, Bilde 7: Villgulrot, Bilde 8: Jonsokkoll.

Kjellaug Dorthe Nyhus, Gvarv hadde alle 8 riktig og blir premiært. Hederlig omtale til Guro Grasbekk Groven, Notodden og John Olav Johnsen, Skien med 6,5 rette.

Vi gratulerer. Premie vil bli overlevert ved en passende anledning.

HAUST

Kvar vart det tå alle dei fuglar,
som song
i sumar so vænt millom greino?
Sidan eg høyrde deim
ender og gong;
og so vart det stilla i eino.
– Han tagnar, fuglen, mot hausten.

Kvar vart det tå alle dei blomar,
som stod
og nikka i ljøs og i ange?
Eg ser yver bøen,
men er inkje god
få auga på ein av dei mange.
– Han visnar, blomen, mot hausten.

Dikt av Per Sivle

NYTT FUNN AV HULDREBLOM *Epipogium aphyllum* I SAULAND

David Mundal, tekst og foto

Huldreblom ble sommeren 2011 funnet oppunder Svartufs i Sauland, Hjartdal kommune, på litt over 200 moh. Dette er det første og eneste funnet i Hjartdal kommune, så vidt jeg vet. Den er ifølge Artsdatabanken innrapportert kun tre-fire ganger tidligere i Telemark, med et funnsted i Drangedal i 1951 og to funnsteder i Kviteseid fra 1949 og 1972, etter dette er ingen funn innrapportert der.

I skrivende stund, 23.10.2011, er funnet i Hjartdal det fjerde innrapporterte i Artsobservasjoner i hele Norge i år, mens det året før var innmeldt en del flere. Artikkelen beskriver voksestedet og litt om floraen i området.

Det ble en spennende tur til Svartufs under Skogsfjell i Sauland denne julidagen 11.07.2011. Som så ofte før gikk turen langs den sørvendte siden av dalføret. Det er et mye mer spennende artsmangfold her enn på andre siden.

Jeg hadde bestemt meg for å følge bekken fra Skogsåi opp forbi Timdal så langt det var farbart, for ufsa står steil ovenfor. Jeg visste at bekken gikk inn i en kløft der en flombekk fosser nedover i regntunge perioder, og blir helt uttørret etter noen få dager uten regn.

Egentlig var jeg på utkikk etter skogmarihand *Dactylorhiza fuchsii* mellom alle flekkmarihand *Dactylorhiza maculata* i området. Disse hybridiserer ofte og er en utfordring å artsbestemme. Det var underholdende nok, og jeg ville ha

funnet turen verdt bare for dette.

Turen skulle likevel by på mye mer etter hvert, og ikke ante jeg hva som var i vente ved dens endepunkt.

Det ble mange stopp og turen gikk seint, flere sommerfugler måtte også bli fotografert: oransjegullvinge *Lycaena virgaureae*, keiserkåpe *Argynnis paphia* og gullringvinge *Aphantopus hyperantus* ble foreviget.

Det var for seint på sommeren til å finne blomstrende vårmarihand *Orchis mascula*, brudespore *Gymnadenia conopsea* og skognattfiol *Platanthera bifolia* ssp. *latiflora* (Drejer) Løjt. 1978 som også vokser her, men skogmarihand og flekkmarihand blomstret om kapp.

Et musvåkpar *Buteo buteo* holdt øye med meg hele vegen med

Oransjegullvinge *Lycaena virgaureae*Keiserkåpe *Argynnis paphia*Gullringvinge *Aphantopus hyperantus*Musvåk *Buteo buteo*

advarende melankolske toner, men de var nok for opptatt med uanflokken sin til at jeg ble ofret for mye oppmerksomhet. Seinere denne høsten observerte jeg fire individer i lufta samtidig, så de hadde tydeligvis lyktes med oppgaven sin dette året.

En rovflue *Laphria flava* fråtset på en tege og lot seg aldeles ikke affisere av fotografen.

Rovflue *Laphria flava*

En buttsnutefrosk *Rana temporaria* og diverse sopparter måtte granskes, og så ble jeg stående å studere et flott eksemplar av åregrønnever *Peltigera leucophlebia*.

Flere flotte eksemplarer av tysbast *Daphne mezereum* dukket opp også, noen var større en de fleste jeg har sett tidligere.

Olavsskjegg *Asplenium septentrionale*, svartburkne *Asplenium trichomanes*, taggbregne *Polystichum lonchitis*, hengeving *Phegopteris connectilis*, skogstorkenebb *Geranium sylvaticum*, markjordbær *Fragaria vesca*, bjørnebær *Rubus* spp., myske *Galium odoratum*, blåveis *Hepatica nobilis*, sanikkel *Sanicula europaea* og krattfiol *Viola mirabilis* dukker opp, og nå blir jeg

Åregrønnever *Peltigera leucophlebia*

med ett enda et hakk ivrigere, for jeg aner at jeg er på sporet av noe mer interessant.

Så får jeg øye på flere varmekjære løvtrær et stykke lenger oppe i det bratte lendet. Ikke før har jeg tenkt denne tanken, så står jeg midt inne i en liten rest av nærmest edelløvskog!

Her er både hassel *Corylus avellana*, ask *Fraxinus excelsior*, lind *Tilia cordata*, spisslønn *Acer platanoides* og alm *Ulmus glabra*, foruten mer ordinære treslag som gran *Picea abies*, furu *Pinus sylvestris*, bjørk *Betula pubescens*, rogn *Sorbus aucuparia*, osp *Populus tremula* og gråor *Alnus incana*.

Olavsskjegg *Asplenium septentrionale*.

Svartburkne *Asplenium trichomanes*

Eik *Quercus robur* ble ikke observert, men den også finnes i området ikke langt unna. Området rundt er dominert av stor furu.

Om ikke pulsen allerede er høy nok fra klatringa opp den bratte skråningen, så øker hjerteslagene faktisk ytterligere et hakk. Det er mye løv på bakken fra året før, jeg vasser faktisk i løv. Her er det temmelig steinete også, delvis urete enkelte steder, men det er likevel en del humus innimellom, særlig langs bekkeløpet.

Det er vondt å få skikkelig fotfeste, og jeg må stadig hive meg etter ei grein å holde i. Det går ikke bedre enn at jeg snubler forover og havner – nesten rett i en stein med ”hvaforno”? Dette er noe jeg aldri har sett før. Tre - fire nakne stengler uten blad har funnet veien opp mellom steiner på størrelse med grapefrukt. Voksestedet ligger ikke nede i bekkeløpet som nå er tørt, men et par

meter til siden oppe i helningen ned mot bekkeløpet.

Stenglene ser skjøre ut, med bare enkelte bladslirer i øvre del. Basale blad syns ikke der de smyger seg opp mellom steinene. I toppen henger noen tandre og nydelige blomster i en klase. Et par av stenglene har en eneste blomst, en har to, og den siste har tre.

Huldreblom *Epipogium aphyllum*

Det er noe underlig med denne her blomsten; til orkidé å være står den litt på hodet, med sporen opp og kronblader/dekkblader pekende nedover, og leppen minner litt om skjegg. Inni åpningen til blomsten framkommer en blek gulhvit voksaktig flate dekorert med rosarøde tegninger.

Jeg må bare inrømme at jeg ikke ble klar over hva jeg egentlig bokstavelig talt hadde snublet oppi før jeg kom hjem og sjekket med floraen, men en mistanke hadde jeg. Dette lignet da mistenkelig på en helt spesiell orkidé?

Yes! Vill i øya omtrent hopper jeg i stolen når jeg innser at dette er huldreblom *Epigonium aphyllum*,

Huldreblom *Epipogium aphyllum*

mitt første og hittil eneste møte med denne vakre orkideen. Et øyeblikk jeg lever lenge på kan jeg love, som om ikke opplevelsen under Svartufs egentlig var mer enn nok.

Jeg saumfarte nok området under ufsa i et par timer før jeg dro hjemover igjen, men det ble med denne ene her, likevel – dagen var mer enn komplett for min del. Det var i det hele tatt et spesielt habitat med tett løvverk et stykke over bakken og en del lave bregner i området.

Her fantes også en hel del treboende sopp i tillegg til ulike begersopper og

Habitatet

Habitatet

mosearter som jeg har en begrenset kunnskap om foreløpig. Det skulle vært moro å ta for seg området med hensyn til disse artene også, og det ville forundre meg stort om ikke her fantes flere rødlistede arter.

Jeg husker at det kom ei krafing regnskur, så jeg ble stående under noen store lindetrær og holdt meg så å si helt tørr under det tette løvtaket.

Like nedenfor står en yngre suksesjon med vesentlig ensaldrede plantede grantrær. Det har tydeligvis vært hogst i området rett nedenfor. Heldigvis fikk denne resten rett

Huldreblom *Epipogium aphyllum*

under svartufs stå igjen, det ble vel for bratt og ulendt.

På veien ned igjen kommer jeg over flere interessante arter som trollbær *Actaea spicata*, skogvikke *Vicia sylvatica* og stankstorkenebb *Geranium robertianum*, men de blir bare kjapt fotografert for ordens skyld, for dagens høydepunkt var vel egentlig allerede passert.

Navn

Norsk: Huldreblom [1].

Svensk: Skogfru [2.]

Dansk: Knælæbe [3].

Engelsk: Ghost Orchid, Spurred Coralroot [4].

Tysk: Blattloser Widerbart [5].

Fransk: Épipogon sans feuilles [6].

Latin: *Epipogium aphyllum* Schwartz 1814 [3]. *Epipogium* av gresk *epi* = over. *Pogium* = skjegg. *Aphyllum* = uten blad. [1]

Synonymer: [3]

Satyrium Epipogium L.,

Limodorum Epipogium,

Epipogium Gmelini, *Epipogium*,

Epipogon aphyllum

Huldreblomslekta

Epipogium J.G. Gmelin ex Borkhausen 1792 [7].

Huldreblomslekta har tre arter. Den ene er *Epipogium roseum* (D. Don) Lindl (*Epipogium pinkum*) som vokser fra tropisk Afrika til Sørøst-Asia og Australasia. Den andre er *Epipogium japonicum* Makino som finnes i Japan, Sørvest-Kina og Taiwan. Den tredje er *Epipogium aphyllum* som finnes i Eurasia. [9]

Utseende

Huldreblom har et svært karakteristisk utseende, som det ikke er mulig å forveksle med andre norske planter, hvis du skulle være blant de heldige som får se den.

Huldreblom blomstrer nemlig svært sjelden, og den opptrer heller ikke alltid på samme stedet [1,2,10].

Den er den mest myteomspunnede orkideen i Norge, og evnen dens til å dukke opp på forskjellige steder og forsvinne igjen, har gitt den huldrenavnet [1].

Når huldreblomen blomstrer, sender den opp en rødbrun, 5-25 cm, vanligvis 15-20 centimeter, lang stengel som er nesten gjennomsiktig [1], og den blomstrer vanligvis i juli-august med to til fem blomster med svak duft av vanilje [2,3].

Huldreblom har bare noen få blomster, oftest fra en til fire, men kan ha opptil sju, 15-20 mm i diameter [3,9]. Disse blomstene er relativt store og voksaktige, bleike og gul-hvite til hvite med rosa tegninger [1,2,9]. De regnes av mange for å være svært vakre. Inni blomsten sitter to blekgule pollinier og et hesteskoformet arr [9]. Kronbladene/blomsterdekket er smale og nedoverrettet [2]. Leppen er eggformet, med rosa tegninger, og sporen, som er ganske tykk, vender oppover [2,10].

Stengelen har bare et fåtall (2-3) basalt beskyttende bladslirer og er noe oppsvulmet og hul ved basis, men smalner av ned mot et veikt feste mot jordstengelen [9].

Lenger opp på stengelen finnes et par små, litt lengre mørkrandede

og tettsittende bladslirer under blomsterklassen [9].

Biologi

Biologien til huldreblom er lite kjent. Seksuell reproduksjon virker være lite effektiv ettersom frøsettende planter er svært sjeldne [9].

Det påstås at humler bestøver blomstene hos huldreblom og at de muligvis suger væske av de tynnveggede cellene på innersiden av den oppovervendte sporen, men disse påstandene har ikke godt belegg [3].

Snegler er glade i planten og kan forsyne seg grovt om de finnes i nærheten og dermed kan de bidra til at den forsvinner raskt igjen [3].

Huldreblom har ikke klorofyll, [1,7], har aldri utviklet sitt eget fotosyntesystem, og er helt avhengig av sitt samliv med sopp (ectomycorrhiza) hele sitt liv [1,2,3,7,9].

Orkideen har ingen røtter, men har et meget forgreinet og kompakt korallignende rhizom (jordstengelsystem) som danner utløpere og er omsluttet av sopphyfer [7,9,10].

Disse sopphyfene forsyner planten med nødvendig næring og energi. Siden soppen heller ikke har evne til egen fotosyntese og energi-produksjon, må man anta at den i sin tur får dette via røttene fra andre planter, og da mest sannsynlig fra trær like ved.

Utløperne har små skjellformede bladslirer som hver kan danne et lite skudd, som igjen i løpet av flere år til slutt skyter opp en stengel med blomst [9].

http://kryddgrovan.se/artbeskrivn/art_skogsfrun.php

Vegetativ spredning via jordstengelen synes å være vanligere og kan forekomme i form av rotskudd fra underjordiske utløpere, og jordstengelen kan overleve svært lenge og utvikler seg seint [9].

Den lever saprofyttisk av døde plantedeler [7, 10], og det er vist at huldreblom tar opp C og N fra sopphyfer den parasitterer på *Inocybe* spp. og *Hebeloma* spp. [4,8].

Huldreblom må trolig ha en varm og fuktig vår for i det hele tatt å kunne sette blomster [1]. Den trenger sannsynligvis å allokere både vann og næring med hjelp fra sopphyfene den lever sammen med over en lengre periode, før den har ressurser nok til å sette blomst.

Forekomster i Norge

Huldreblom er ofte knyttet til gammelskog, og det vil si at mange huldreblomforekomster har blitt utrydda ved moderne hogst [1,3]. Den har funnet sin nisje i skogen og står ofte skyggefullt, fuktig og litt næringsrikt, og den liker gjerne litt kalkrik mark i moserike nåle- og blandingsskog, men er mest avhengig av kontinuitet [1,3].

I dag finnes huldreblom stort sett på bratte steder der lønnsom hogst ikke har vært mulig [1].

Huldreblom lever for det meste et anonymt underjordisk liv, og viser seg bare de få gangene den blomstrer [3]. På 80 % av de norske voksestedene er huldreblom bare sett én gang, og den finnes ellers bare svært sparsomt og spredt i hele landet [3].

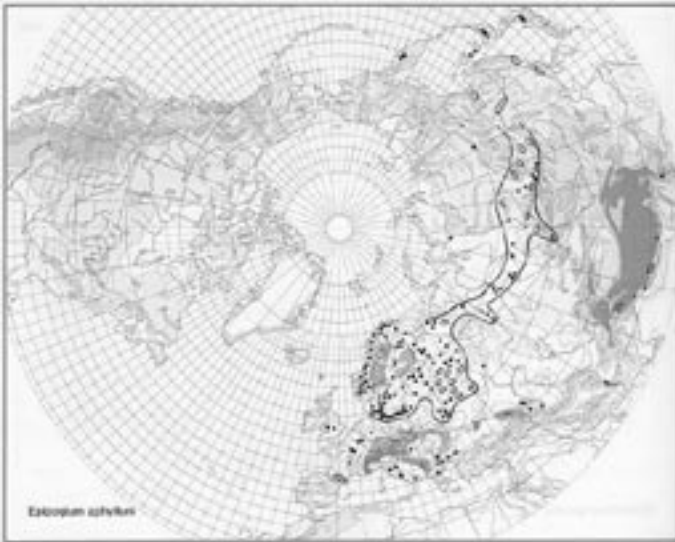
Utbredelse

Huldreblom er utbredt over hele det tempererte Eurasia, med konsentrasjoner i Skandinavia og ved foten av Alpene [9].

I Norge har arten en østlig utbredelse, og finnes spredt på Østlandet, i Trøndelag og i Nord-Norge, fra Evje og Hornes i sør til Tana i nord [1,10].

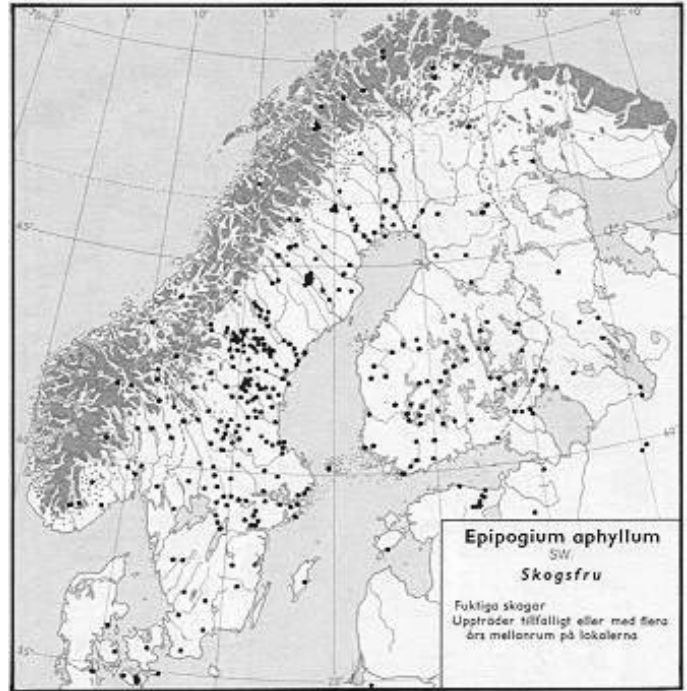
Den finnes også i Lærdal og Sogndal på Vestlandet [1,10].

På grunn av tilknytninga huldreblom har til gammelskog, er den i dag totalfreda etter naturmangfoldloven i Norge og står på Norsk rødliste 2010 som nær truet (NT) [1,3].

<http://linnaeus.nrm.se/flora/mono/orchida/epipo/epipaphv.jpg>

Hultén, E, Fries M. 1986. Atlas of north European vascular plants north of the Tropic of Cancer. 3 vols.
©Sven Koeltz Koeltz Scientific Books D-6240 Königstein/Federal Republic of Germany 1986

<http://linnaeus.nrm.se/flora/mono/orchida/epipo/epipaphn.jpg>

Hultén, E, Fries M. 1986. Atlas of north European vascular plants north of the Tropic of Cancer. 3 vols.
©Sven Koeltz Koeltz Scientific Books D-6240 Königstein/Federal Republic of Germany 1986

Litteratur

- [1] no.wikipedia.org/wiki/Epipogium_aphyllum
- [2] linnaeus.nrm.se/flora/mono/orchida/epipo/epipaph.html
- [3] dk-orkideer.dk/arter/Epipogium_aphyllum/Epipogium_aphyllum.html
- [4] moorendnature.com/photo_5619848.html
- [5] de.wikipedia.org/wiki/Blattloser_Widerbart
- [6] fr.wikipedia.org/wiki/%C3%89pipogon_sans_feuilles
- [7] Myhre Steinar S. 2010. Orkideer i natur og hage. Orkideforlaget.
- [8] Liebel H. T. og Gebauer G. 2011. Stable isotope signatures confirm carbon and nitrogen gain through ectomycorrhizas in the ghost orchid *Epipogium aphyllum* Swartz. *Plant biology*, volum 13, utgave 2, sider 270-275.
- [9] Taylor Lin og Roberts David L. 1992. *Biological Flora of the British Isles: Epipogium aphyllum* Sw. *Vascular Plants of the British Isles* nr. 162, 4, 1.
- [10] Lid J. og Lid D. T. 2007. *Norsk Flora*, 7. utgåva. Det Norske Samlaget.

Adresse:

Øvstebø 15, 3692 Sauland, p.t. UMB, Ås i Akershus. E-post: david.mundal@student.umb.no

VILLBLOMSTENES DAG I TELEMAR 2011

Rolf Ergon

Villblomstenes dag var i år lagt til 19. juni, og i Norge var det 10-års-jubileum for denne dagen. I hele landet ble det arrangert rundt 60 turer, og i Telemark var det lagt opp til 10 av disse.

Et voldsomt regnvær i de nedre delene av fylket førte dessverre til at turene i **Kragerø** og **Skien** ble innstilt etter at ingen (Kragerø) eller bare noen få (Skien) møtte i tillegg til turlederne.

I Kilegrend i **Fyresdal** var 30 deltakere plaget av regn og knott, og det ble derfor mest til at Helge Kiland viste frem og pratet om blomster under kirkekaffen.

I **Kviteseid - Drangedal** tok Jon Ingebretsen med seg 14 deltakere på en heller våt men interessant tur gjennom det villmarkspregede naturreservatet Grytdalen. Charlotte Bakke var botanisk guide, og de fant bl.a. skogmarihånd, småtveblad og korallrot.

I **Nome** gikk turen i samarbeid med Fensfeltet Geologiforening fra Helgen kirke til Jøntvedttjern. De 11 deltakerne hadde stort sett oppholdsvær, og Reidun Larsson og Bjørn Erik Halvorsen fikk demonstrert ca. 110 ulike karplanter.

I **Notodden** hadde 93 deltakere en tre timers vandring i yr og regn, i et samarbeid med Telemark Kyrkjeakademi og andre organisasjoner, og med Gisle Grimeland og andre som naturguider.

Før det hadde de en fin blomstergudstjeneste. Hovedmålet var Tinneberget, der de så gode populasjoner av norsk og tysk mure, betydelige populasjoner av engnellik, og også svartburkne og olavskjegg, pluss hybridene svartola. De vandret også gjennom edelløvskog med unge trær av bl.a. lind og alm.

I **Porsgrunn** gikk turen med 12 deltakere til Håøya sammen med Porsgrunn & Omegn Turistforening. Sissel Dukefoss fikk bl.a. vist frem selsnepe.

I **Siljan** tok Harald Stendalen de 5 deltakerne med på en flott tur i dårlig vær fra Moholt jernverk over bru mot Lakssjø-Gorningen østre side. Resultatet ble 15 arter lagt inn på artsobservasjoner.no, bl.a. tårnurt, storkonvall og nikkesmelle.

I **Tinn** var det 16 deltakere på en våt og lang men likevel fin tur i samarbeid med Tinn og Rjukan Turlag. Turen gikk fra Gvepseborg til Rjukan fjellstue, med Bent Bakken som botanisk guide.

På Grendalssetra fikk de et flott foredrag om seterdriften i gamle dager ved Mari Kveseth. Når de passerte en udetonert bombe og bombefragmenter fra 2. verdenskrig, fortalte Leif Ek om historikken.

Seinere fikk de et flott kåseri

om Birkeland og Eyde fra Rjukans begynnelse, også her en munter fortellerkunst av Leif Ek.

Underveis så de bl.a. orkidéartene småtveblad, brudespore, flekkmarihånd, korallrot, fjellhvitkurle og grønnkurle.

I **Tokke** arrangerte Arne Rosland tur langs Heibøvegen til Døli, med Norman Hagen som botanisk guide. De 7 deltakerne fant bl.a. olavsstake og småtveblad.

RØD SKOGFRUE I PORSGRUNN KOMMUNE

Rolf Ergon

En tur til en hytte på Bjønneshalvøya den 9. juli kunne by på en stor overraskelse: Rød skogfrue *Cephalanthera rubra*.

Målfrid og jeg var der for å besøke vår datter Åshild og barnebarna, som brukte hytta noen dager sammen med et par studievenninner og deres barn.

En av disse var Cathrine Whist, og hun hadde også tatt med seg mannen sin, Bård Bredeesen. Alle disse er biologer, og Bård er også en ivrig ”fuglemann” og fotograf.

Mens vi satt på brygga med kaffe og niste, jobbet Bård med å få et godt bilde av en låvesvale som fløy ut og inn gjennom en vindusglugg, og så kom Cathrine tilbake fra en tur i nærområdene.

Hun er soppekskert, og fortalte om sine funn, og så sa hun litt i forbifarten: ”Så fant jeg rød skogfrue”. Min reaksjon var: ”Nei, ikke her, det tror jeg ikke”, men så husket jeg på at hun tross alt er biolog og la til: ”Vel, alt er mulig selvsagt, men ...”

Jeg skjønnte snart at jeg hadde dummet meg litt ut. Bård arbeidet i flere år med miljø- og naturvern hos Fylkesmannen i Buskerud, som er tillagt et nasjonalt ansvar for rød skogfrue, og han og Cathrine har vært på mange turer for å se på ulike forekomster.

Siden vi var spente på å se denne forekomsten, stormet Bård og jeg straks av gårde til den beskrevne plassen, og der sto det en fin bestand.

Jeg telte 12 stilker, hvorav fire med i alt 11 blomster og én frøkapsel, men fintelling seinere kan ha gitt et litt annet resultat. Bård tok en rekke bilder, både da og dagen etter i bedre lys.

Jeg sendte straks meldinger til Even Woldstad Hanssen, som er den sentrale florakartleggeren i NBF, og til våre lokale kartleggere Bjørn Erik Halvorsen og Trond Risdal.

Noe seinere kom Bjørn Erik sammen med Åse og Magne for å

Rød skogfrue *Cephalanthera rubra* på Bjønnes. Foto: Bård Bredeesen

sjekke dette funnet, og jeg hørte (litt fortørnet) at de underveis hadde snakket om mulig forveksling med rødflangre. Ikke så rart kanskje, siden lokaliteten ikke på noen måte stemmer med det vi har hørt om krav til vekstmiljø.

Ellers i Norge vokser rød skogfrue på kalkrik grunn, der det også vokser furu, men slik er det ikke med denne nye lokaliteten på Bjønnes.

Det kan selvsagt være en gammel skjellbanke der, eller rester av kalkholdig grus fra et eller annet

prosjekt, men det er ikke noen åpenbare spor av det på plassen.

Og det med furutrær i nærheten skal vi nok ikke ta så høytidlig, jeg leser på nettet at en i Danmark kan finne rød skogfrue i løvskog.

I nærområdet vokste det ellers sommerekik, knollerteknapp, ryllik, blåveis, blåklokke, hårfrytle, hestehov, legeveronika, skogsalat, smyle, rogn, hassel og hvitveis. Skjellrot fant vi 10 meter unna, og det var også gran i nærheten – men altså ikke furu.

Rød skogfrue
Cephalanthera rubra
på Bjønnes, med
Cathrine Whist
i bakgrunnen.
Foto: Bård Bredesen

HØYFJELLSKLOKKA *Campanula uniflora*

Thor A. Wiersdalen

Høyfjellsklokka er ei fascinerende plante med bare en blomst. Jeg var på jakt etter denne ved Kongsvoll på Dovre og klatra i ura opp til en av Knutshøene. Det var andre gang jeg

var på leiting etter denne spesielle alpine planta som har skapt mye hodebry for både kvartærgeologer og botanikere med hensyn til dens utbredelse.

Høyfjellsklokke *Campanula uniflora*. Dovre 2008. Foto: Norman Hagen

Jeg trudde aldri at jeg skulle finne den på den ruta jeg klatra. Men i ca. 1500 meters høyde sto den i mengder. Bare i et smalt belte i omtrent samme høyde og som en sigd bortover i hver sin retning.

Det var utrolig spennende, og fram kom kameraet. For første gang fikk jeg tatt bilder av høyfjellsklokka. Mange bilder. En riktig spennende godbit var det.

Dit kommer nok ikke jeg som en ”gammal gubbe” igjen, men synet av den er klistra på netthinna, og på lysbildene mine.

Artsnavnet er *Campanula uniflora*, og *uniflora* betyr da enblomstra. Med en blomst i toppen av stengelen.

Når en finner den og aldri har kjent den tidligere, er det vanskelig

Høyfjellsklokke *Campanula uniflora*. Dovre 2008.
Foto: Norman Hagen

å skjønne at det er ei blåklokke. Den er ulik alle de andre *Campanula*-artene og er ei lita, yndig, sped og blå høyfjellsklokke som blir omtrent 10 cm høy. Den er flerårig, med et godt utbygd rotsystem. Blada er ovale og lansett-forma. Den har ei kapselfrukt.

En ekte fjellbotanikers yndlingsplante er den. Dens voksested er på skifer- og kalkgrunn. Det er ei skikkelig kresen plante. Fint er det når en først finner den, for da er det ofte andre botaniske sjeldenheter i nærheten.

Utbredelsen til planta er bisentrisk. Med bisentrisk menes at det er finsk-skandinaviske fjellplanter utbredt i ett sørlig og ett nordlig område, men som mangler mellom områda.

Høyfjellsklokka er helt klart ei typisk bisentrisk plante, da den mangler mellom Dovre og Svalbard/Nordreisa. Den finnes også bare i de vestarktiske strøk, ikke i de østlige områdene. Den forekommer fra Norden til Øst-Asia, men mangler i Eurasia.

Det er stor diskusjon blant botanikere om denne planta har overlevd istida, eller har innvandra etter. De fleste mener vel at den har overlevd istida. Det sies at ei innvandring etterpå er vanskelig for ei slik plante.

At den har overlevd på høye topper over isbreer er greitt, mener nå jeg.

Kilder:

Lid, Johannes: Norsk flora.

Stenberg/Mossberg: Nordens flora.

JUNIPERUS OG MENNESKENE

Del 2: Skjulte skatter

Anne Elisabeth Dahlseide

For den som er ute i naturen og leter etter noe spesielt, det være seg urter – slik jeg selv ofte gjør – eller andre spesielle dyr, planter eller kulturspor fra fortiden – er eineren vel verdt å merke seg.

Av alle de vanlige husdyrene, er det bare geiten som spiser einer. Sau, ku og hest lar eineren stå igjen, men spiser nesten alt annet. Dette skaper et mangfold av plantesamfunn som man ikke finner i upåvirket skog og mark. Derimot kan det finnes rikelig i gamle beiteskoger og -marker, og i gamle hagemarker!

Gammel beitemark har gjerne et lavere og jevnere feltsjikt enn det som er vanlig i uberørt skog, og svært ofte står det igjen lett synlige, karakteristiske ”øyer” av einer, ofte gamle rosekratt også. Det kan være nyttig å ha i bakhodet, at urter som er særlig populære som beitemat, ofte får stå i fred når de vokser tett ved einer og piggete rosebusker.

I beiteskogen er det også som regel markerte stier og dyretråkk på kryss og tvers. Både dyretråkkene, dvs skadene i jordoverflaten, og dyrenes beiting virker direkte inn på levetilstandene til f.eks. urtene. Det gjelder hele spekteret fra frøspredning, gjødsling, lys- og skygge-forhold, og til artenes innbyrdes kamp om plassen.

Gammel hagemark rundt gamle nedlagte gårder og småbruk, eller bare tuftene etter dem, er også verdifulle steder å gjenkjenne og å lete i. Hagemarken, eller hamnehagen, ligger oftest i skraplendt eller tungdrevet jord i tilknytning til innmarken på gården.

Einer *Juniperus communis*. Foto: Kristin Vigander

Hagemarken ble høstet for løv, kvist og nyttig trevirke til dyrefôr, brensel, staur, redskaper osv. Det var også her man holdt de dyrene som av ulike grunner måtte være i nærheten av gården. Menneskenes høsting sammen med dyrenes beitepåvirkning preget artsmangfoldet på sitt vis, også her. Hagemarkene fikk navn etter det treslaget som dominerte, og

det var bjørke-, ore-, selje-, hassel-, eike-, alme-, rogn-, heggehager, osv. Eieren vokser over hele landet, den var både verdifull og anvendelig, og man kan finne gode eier-hagemarker svært mange steder.

Hvorfor er dette så kjekke ting å vite litt om, og å gjenkjenne tegnene på? En åker blir jevnt gjødslet over det hele i dag. Den blir "lik" over det hele. Det er det samme næringsinnholdet, den samme fuktigheten og dreneringen, og det er de samme lysforholdene – over det hele. Dette vil bare gi gode vekstvilkår for de planter som ønsker nettopp disse forholdene og ingen andre.

En skog-, hage- eller beitemark, blir "punkt-gjødslet" av dyrene som beiter der. Dette skaper områder med høy, lav og middels gjødslingsfaktor. På denne måten får arter som ønsker lavt næringsinnhold, og de som ønsker rikelig med næring, gode vekstkår innen samme, (menneskeskapte) avgrensede område. Beiting og høsting av løv skaper et vell av variasjoner i både lys-og-skygge-forholdene og for fukt og drenering: Ypperlige vekstvilkår for enda flere ønsker og behov!

Sluttresultatet er et synlig definerbart område, med mange forskjellige arter (også i fht insekt- og dyrelivet som følger med!) – og også større sjanse for å finne nettopp det man leter etter!

Eieren kan fortelle om mer enn bare hvor man kan finne planter og dyr som lever i dag. Den kan også fortelle en del om tidligere tider.

Vår egen historie. Det gjør den ved å f.eks. vise at et område har vært beitet eller ikke. Beiting, eller ingen beiting overhodet, forteller ganske mye om hvor menneskene holdt til lenge før vår tid og hvordan de levde og innrettet seg. Og dersom eieren forteller deg at her har mennesker og tamdyr bodd i nærheten – så skal du ikke lete lenge før du finner flere spor etter de som var der!

Einer *Juniperus communis*. Foto: Kristin Vigander

Eieren kan sågar fortelle en historie ved å **ikke** være der. Eieren vokser normalt villig vekk godt over tregrensen, og på de setrene som ligger høyest oppe var det bare eieren som dugde som skikkelig brensel. Rundt setrene med melke- og osteproduksjon er det rensket for eier i stor omkrets, da det var nødvendig med mye vedfyring i produksjonen.

Jo større einer-fritt område, dess flere kuer kan sannsynligvis ha holdt til der, og dess større kan også melke- og osteproduksjonen ha vært. Hvilket igjen kan fortelle mye om eier-familien av seteren, så som mulig rikdom, makt og sosial rang i bygda. Fattige mennesker hadde ikke store bølinger. Var man heldig, så hadde man én ku.

Einer *Juniperus communis*. Foto: Kristin Vigander

Setre med hovedsakelig saue- og geitedrift var gjerne mindre enn ku-setrene i bygningsmassen, og behovet for brensel var heller beskjedent i forhold. Mengden einer rundt seteren kan her fortelle om det kan ha vært mest sau, som har latt eineren stå igjen – eller om det har vært geit der,

som har spist den opp? Borte-bliven einer kan også fortelle om vinter-setre (med dertil vinter-fyring!). Setre der tamdyrene ble tatt til fjells fordi det var der høyfjells-fôret var lagret. Det var noe man valgte å gjøre i stedet for å måtte slede-frakte tørrfôret ned fjellsiden. I Prestfossen i Bøvra, ned til Lom/Bergom, er det bl.a. to enorme fjellsteiner som har forårsaket mang en katastrofal ulykke for fôr-kjørere. Dette punktet var namngjetent den gangen, og det ble også bygd vassveg (en del av vanningsanlegget i Lom), over nettopp disse to staute og farlige steinene, midt i elvestrykene fra høyfjellene.

Ingenting av det ovennevnte er beviser på at akkurat slik var det. Men sannsynligheten er stor nok, til at det kan gjøre den store forskjellen ved en god tur i skog og mark – og også om det blir en tur på biblioteket eller Internett etterpå. Nysgjerrighet og undring er den beste og sunneste styrkemedisin hjernen din kan få!

Sol og regn, vær og vind

Eineren kan fortelle om dagen i dag også. Og om dagen etter i morgen. Om klimautviklingen. Eineren er neppe en klimaredder i seg selv, men den kan vise oss hvilken vei utviklingen går – slik at kanskje *vi* kan gjøre noe. Hvis vi vil fortsette å være her, vel og merke.

Når det gjelder effekten av klimaendringene, er det særlig økosystemene i fjellområdene og arktiske strøk som er interessante; den relative temperaturøkningen

vil være større i kalde områder enn i varme. Som her oppe, i mine egne Loms-fjell. Av andre, populært kalt Jotunheimen.

En del fjellplanter er spesielt påvirket av nettopp temperaturen i fjellene. Noen vil bre om seg ved høyere temperatur, og noen vil nærmest forsvinne.

Når den reelle temperaturen stiger, vil planter som einer, i tillegg til fjellbjørk, vier og gress, få bedre og bredere fotfeste høyere oppe, og de vil presse andre sårbare fjellplanter videre oppover. Også lav og mose. Viktige (medisin-)planter som vi ofte ikke tenker over. Med tid og stunder vil det ikke være noe "lenger oppe", og da vil også alle disse plantene dø ut og forsvinne.

Temperaturendringene kan også få en annen uventet konsekvens. På Svalbard ser det ut til at det er mer den lave temperaturen enn den isolerte beliggenheten, som hindrer at nye arter kan slå seg ned.

Det er rett og slett for kaldt. Frø rekker ikke å spire, vokse seg sterke, og frø seg, før hele vekstsesongen er langt forbi, og da får arten heller ikke fotfeste på øya.

I dag finnes det verken einer, fjellbjørk eller tyttebær på Svalbard. Men ved en temperaturstigning vil alle disse raskt kunne både etablere seg, og anta et enormt omfang, på (relativt) kort tid.

Dette vil naturlig nok presse ut mange av de artene som allerede er der – slik som i fjellet – men det vil også skape livsgrunnlag for en hel rekke nye dyre- og insektarter.

De økologiske omveltningene vil kunne bli svært omfattende, og også forandre hele Svalbard, helt, og i varierende grad.

Det kan være mye positivt å si og mene om å få einer og bjørkeskoger på Svalbard. Det som derimot **ikke** er positivt, er at artsmangfoldet synker og det blir mer ensartet, også på et genetisk nivå.

For mennesket er det svært viktig at det er et stort artsmangfold over hele planeten Tellus. Enkelt sagt: Dess større artsmangfold, dess større muligheter har menneskearten for å ikke selv dø ut.

Den eneste føden mennesket produserer selv, er morsmelk i en kort periode. De eneste klærne vi produserer selv, er, vel, ingen. Nåja, hår og skjegg da. Det er andre arter som gir oss mat, klær og medisiner.

Disse artene er igjen avhengige av at nye andre arter dekker deres behov, og slik fortsetter det.

Forsvinner noen arter, vil konsekvensene spre seg i systemet ved at de nye, mest sårbare artene også forsvinner, og så de nest nyeste sårbare, osv.

Genetiske variasjoner innen menneskearten er f.eks. mørk og lys hud, brune og blå øyne. Den mørke huden og de brune øynene beskytter bedre mot sterk sol, enn lys hud/blå øyne. Mennesker kan leve rundt ekvator.

Lys hud og blå øyne sikrer at kroppen kan nyttiggjøre seg helseeffekten fra den samme solen – og mennesker kan overleve nærmere polene. Eller i regntunge Irland.

Det hadde blitt forferdelig trangt – og ekstremt konfliktfullt! – dersom menneskerasen kun kunne overleve i f.eks. ekvatorbeltet. Slik det er nå, så sørger vår genetiske variasjon for at vi kan spre oss over hele kloden, og dét igjen styrker menneskearten i fht overlevelse.

Einer på 2 000 moh. – og/eller på Svalbard – er derfor en enorm, ildirød varselklokke for enhver art som ønsker å overleve riktig, riktig lenge!

Siste store istid

Dette med klimaendringer og einer er også interessant i fht fortiden og den siste store istiden.

Man har tidligere tenkt seg dagens is over Grønland som modell for hvordan isen bredte om seg under siste istid. Omtrent som en opp-ned bolle. Funn av einerbar ”på feil tid og feil sted”, kan tyde på at dette kanskje ikke er helt riktig?

I mer enn hundre år har forskere innen geologi og botanikk diskutert hvorvidt det var isfrie områder i Rondane og over Dovrefjell. Grunnen var at man ikke klarte å forklare hvorfor og hvordan en rekke sjeldne fjellplanter har spredd seg.

Siste istid varte i mer enn 100 000 år, og man mener at for omtrent 20 000 år siden var isen på sitt mest omfattende. På denne tiden har man trodd at isoverflaten lå om lag 2 000 moh. i Dovre/Rondane-området. M.a.o. så var hele fjellmassivene dekket av is. Man har også ment og trodd at istiden tok slutt for omtrent 11 000 år siden.

Nå har det blitt funnet rester av pollen og andre planterester i høyereliggende fjellvann i Dovrefjellene, og de ligger dypere enn lagene fra begynnelsen av etteristiden for 11 500 år siden. Pollen- og planterestene er avsatt i varmt, klart vann (dvs ikke smeltevann), og bunnen i noen av disse vannene er estimert til å være 16-18 000 år gamle.

Einer *Juniperus communis*. Foto: Norman Hagen

Pollen er nå én ting, men når man også finner rester etter den hardføre, nøysomme eineren, og de ikke like hardføre gran og furu, synes det åpenbart at ting muligens ikke er helt som vi har trodd likevel.

Einer, gran og furu krever et mye gunstigere klima enn det en istid normalt byr på, og det er en kjensgjerning at vi mennesker har tatt feil om mangt og meget flere ganger før – men at naturen gjør det ikke.

Dessverre er det ikke funnet nok plantemateriale ennå til at man kan datere det med C¹⁴-metoden, så enn så lenge er det hele teorier og nedtegnede observasjoner. Det er dog utrolig fascinerende og spennende! Jeg gleder meg til fortsettelsen kommer!

Disse interessante observasjonene er riktignok ikke einerens fortjeneste alene. Den hopper ikke opp og ned, og roper ”Se her, se her!” Men for den som **vil** se, så er eineren helt utrolig!

Nettopp fordi den er så spesielt hardfør, lever så vanvittig lenge og tåler så utrolig mye, så er den i kraft av seg selv i stand til å legge igjen spor fra fortiden, gi oss varsler om fremtiden, og avsløre tips og hint om hvordan våre egne forfedre innrettet seg og levde – lenge, lenge før vi selv var påtenkt!

Eieren er rett og slett rene historieboken og krystallkulen – på én gang!

Omtanke og stell for Juniperus

Enhver med vett og fornuft i behold, tar godt vare på eineren, og da er det noen viktige huskereglene:

1. For at eineren skal ”vare evig” som bruks-trevirke, må du hugge den **før** våren kommer.

2. Om høsten, i sept.-okt., skal den ikke beskjæres, men ”rakes”, eller ”barberes” – og du må gjøre det før den blir for

vill og omfangsrik!

Du må heller ikke fjerne for mye på en gang, bare tuppene av grenene. Tar du for mye, helt inn til veden, så vil det ikke komme noen nye skudd på de bare områdene.

3. Einerkvister som kuttet og tas med inn bør tørke helt til nålene slipper kvisten. Rasp dem så av. Putt nålene på mørke glass eller krukker, og finrasp dem rett før bruk.

4. Bærene bør helst plukkes om høsten og utover vinteren. Kun de blåsorte bærene, la de grønne være igjen.

Flere bøker sier at man skal legge et klede under einerbusken, og slå den med en kjepp. Dette medfører en hel haug med bær du ikke skulle ha, samt enorme mengder rusk.

Det går mye raskere å plukke bærene for hånd – dog, hansker er lurt! Det er ikke uten grunn at det bare er geiten som gnavler einer. Eller at du skal la vær’ å slå den.

5. Eineren bør i utgangspunktet få stå mest i fred, fra vår til høst.

Men uansett når du høster av den, så husk hatten! ”For hyllen bøyer man seg, for einebærene tar man hatten av” – sa de før.

Kilder. Trykt litteratur:

- Bruun, Erik. Christensen, Budde. *Klassiske legeplanter*. Oslo, Aschehoug, 1998. S. 34.
 Chevallier, Andrew. *Damms store bok om medisinske urter*. Oslo, N.W. Damm & Søn, 2003. S. 224.
 Faarlund, Thorbjørn. Sunding, Per. *Damms store flora for Norge og Nord-Europa*. Damm, 1992. S. 42.
 Granrud, Lill. *Håndbok i urtemedisin*. Oslo, Hilt & Hansteen a/s, 1997. S. 30.
 Harding, Jennie. *Aromaterapi*. Oslo, Spektrum Forlag, 2005. S. 46.
 Harding, Jennie. *Urter*. Oslo, Spektrum Forlag, 2005. S. 215.
 Hillker, Li. *Naturens egen legebok*. Oslo, Teknologisk Forlag, 1991. S. 71.
 Holch, Per. *Norsk folkemedisin*. Oslo, J. W. Cappelens Forlag, 1996. S. 155.
 Marcusen, Marcus. *Helbredende urter*. Ny tid og vi. Allerød (DK), 1989. S. 32.
 Norderhaug, Ann. *Skjøtselsboka*. Landbruksforlaget, 1999. S. 88.
 Price, Shirley. *Aromaterapi for vanlige plager*. Oslo, Gyldendal Norsk Forlag, 1993. S. 70.

Kilder. Internett, nettadresser:

- Beiteskog: <http://www.kulturlandskap.net/artikkel.aspx?id=2246711>
 Beskjæring: <http://www.bakker-norge.com/Garden/Article.aspx?article=13699>
 Einerdram, plukketeknikk: <http://www.krydderdram.no/plantene/einer.php>
 Einer, magi og brennevin: http://www.siana.no/no/pg_13.html
 Einer på dreiebenken: <http://www.dreiebuo.com/verkstad4.html>
 Einer på Svalbard: <http://www.forskning.no/artikler/2007/februar/1172057110.58>
 Einer som istid-markør: <http://www.forskning.no/artikler/2009/mars/213426>
 Einer som markør: <http://www.forskning.no/artikler/2002/oktober/1033976379.77>
 Furufamilien: <http://home.online.no/~jolanga/furufamilien.htm>
 Furu og einer, vinterauke: <http://xtur.no/default.aspx?id=1307>
 Geit, einer, kulturlandskap: <http://www.forskning.no/artikler/2006/mai/1147688859.16>
 Hagemark: <http://www.kulturlandskap.net/artikkel.aspx?id=2240550>
 Juletre: <http://www.forskning.no/artikler/2002/desember/1039445659.42>
 Kjerringskinn: <http://kjerringskinn.piczo.com/urter?cr=5&linkvar=000044>
 Kulturminne: <http://www.kulturlandskap.net/artikkel.aspx?id=2246745>
 Kultursti: <http://sognogfjordane.kulturnett.no/sunnfjordmuseum/mostien03.htm>
 Muggsopp: http://www.rolv.no/urtemedisin/artikler/juni_com/art2.htm
 Nyttbruk: <http://www.treveen.no/temasider/produkt/eineprodukter.html>
 Skoleskogen: <http://www.skoleskogen.no/leksikon/article.asp?Data osv>
 Rolv.no: http://www.rolv.no/urtemedisin/medisinplanter/juni_com.htm
 Safon.org.: <http://safon.org/nn/index.php?title=Eine>
 Skog og landskap: <http://www.skogoglandskap.no/Artsbeskrivelser/einer>
 Skogskader: <http://skogskade.skogoglandskap.no/index.cfm?oa= osv>
 Statens fagskole for gartnere...: <http://www.vea-fs.no/detgronneliv/eineren/>
 Troll og fanteri: <http://trollogfanteri.blogspot.com/2009/07/magiske-urter-e.html>

Kommentar fra redaksjonen:

Denne artikkelen om einer, *Juniperus* og menneskene, er andre del av fire deler. Artikkelen er del av en fagoppgave, skrevet av Anne Elisabeth Dahlseide som oppgave i Kulturlandskap i studiet Natur- og kunnskapsturisme ved Høyskolen i Hedmark våren 2010. De to neste delene (*Juniperus* og bonden og *Juniperus* som medisin) vil bli presentert i senere nummer av *Listéra*.

Vi takker Anne Elisabeth Dahlseide for tillatelsen til å bruke denne oppgaven som artikkel.

Listéra for 20 år siden: MISTELTEIN

Charlotte Bakke

Ved passering gjennom Horten sist vinter, kunne jeg ikke unngå å legge merke til mange høye trær som så ut til å være ganske tett besatt med noe som så ut som store, runde reir.

Det kunne minne om såkalte heksekoster (et slags soppangrep som får kvistene til å vokse ut som et reir). Men etter å ha kommet litt nærmere, viste det seg at disse "utvekstene" hadde en frisk grønnfarge. Etterhvert gikk det opp for meg at jeg hadde sett misteltein for første gang, om enn på avstand.

Vel hjemme igjen, bladde jeg opp i tilgjengelige bøker for å finne ut mer om denne merkelige planten. Der jeg observerte den, er et av de stedene den er mest tallrik, ellers finnes den spredt noen få andre steder rundt midtre Oslofjord.

Mistelteinen er varmekjær, og pollenundersøkelser i myrer har vist at den var vanligere i den noe varmere perioden etter siste istid. Nedover i Europa er den ikke så sjelden, der finnes også arter som vokser på bartrær.

Her til lands holder den seg helst til lind, undersøkelser har vist at det

er så i 80-90% av tilfellene. Andre viktige vertstrær er lønn, rogn og epletre.

Misteltein er en liten busk som vokser på en måte som gjør at den får form som en kule. Denne kula kan bli opptil 1 m i diameter på store trær.

Planten er en halvsnylter. Den må ta opp næring fra treet den vokser på, men de eviggrønne, læraktige bladene sørger for kullsyre-assimilasjon.

Misteltein er særbo; hvert enkelt individ har enten bare hann- eller hunblomster. Blomstringen foregår i april/mai, før vertstreet har fått utviklet sitt bladverk. De uanselige gulgrønne blomstene dufter omtrent som epleblomster, og tiltrekker fluer som sørger for bestøvningen.

De hvite, nesten gjennomsiktige bærene, som kan sammenlignes med rips, blir ikke modne før framimot juletider. Hvert bær inneholder kun et enkelt frø.

Plantens latinske navn, *Viscum album*, forteller mye om hvordan bæret er. *Viscum* var de gamle romernes navn på mistelteinen, og det skal visstnok bety klebrig stoff. *Album* betyr hvit.

Trostene spiser de seige bærene med stor appetitt, dette til tross for at det er lite og ingenting næring i dem. De kommer så og si ufordøyde ut igjen som ekskrementer formet som lange, klebrige bånd. Slike ”bånd” med frø i kan feste seg til barken på et tre og således danne nye mistelteinplanter.

Spredningen av frø kan også skje ved at fuglene gnir nebbet mot kvistene for å bli kvitt et seigt bær som har blitt hengende fast på det. I sydligere land brukes bærene til å lage ”fuglelim” av, for å fange troster!

Mistelteinen er giftig, men den har lange historiske tradisjoner som legeplante. Nå til dags samles greiner og blader av planten om høsten, og tørkes.

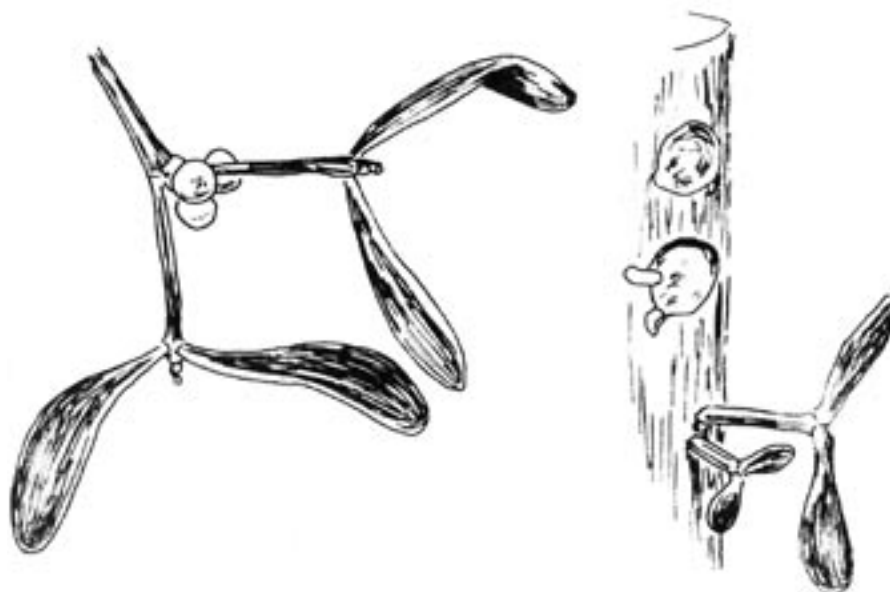
Drogen brukes helst som uttrekk eller i ferdigpreparater og skal være virksom både mot høyt blodtrykk og arterie-forkalkning. Den har også en

svak vanndrivende virkning.

Det knytter seg mange myter til mistelteinen. Den mest kjente kjenner vi fra norrøn mytologi. Guden Balder hadde så mange urovekkende drømmer. Dette gjorde de andre gudene engstelige.

Hans mor Frigg fikk alle levende vesener til å avlegge ed på at de ikke skulle gjøre Balder noe vondt. Men hun glemte uheldigvis å avkreve noe løfte fra mistelteinen. Dette benyttet den onde Loke seg av. Han fikk Balders blinde bror, Hod, til å skyte på ham med en misteltein. Han falt straks død om.

En kristen legende går ut på at mistelteinen en gang var et tre. Korset som Jesus ble korsfestet på ble laget av dette treslaget. Etter dette skammet mistelteinen seg slik at den ikke kunne vokse i jorda, men måtte ”snylte” på andre trær.

Våre forfedre mente at mistelteinen var i besittelse av spesielle krefter, all den tid den var grønn hele året. Den ble betraktet som hellig, og ble sett på som et grøde- og fruktbarhetssymbol.

Spesielt i England var det rundt juletider mange skikker forbundet med mistelteinen. I tidligere tider, på St. Tomasdagen, som er den 21. desember, gikk barn og eldre mennesker rundt og tigget etter penger. Dette gjorde de for å få noe å kjøpe mat for til jul. Denne dagen var det ingen som ble nektet penger. Til gjengjeld fikk de som ga penger en kvist av misteltein (eller kristtorn).

I byen York hadde de en spesiell misteltein-seremoni som gikk ut på at en kunne få tilgivelse hvis en hadde gjort noe galt.

Planten ble også brukt ved hedenske nyttårsseremonier. Dette

førte til at det en stund ble forbudt å pynte med den i kirkene. Men dette forbudet ble snart opphevet, og det ble vanlig å dekorere med misteltein både i kirkene og i hjemmene.

Den best kjente skikken var at det ble hengt en kvist av planten over dørkarmen, og den gutten som "tilfeldigvis" møtte ei jente under den, hadde lov til å kysse henne. For hvert kyss som ble utdelt, måtte det fjernes et bær fra kvisten. Og når alle bærene var borte, måtte det bli slutt på kyssingen!

Denne siste skikken ble også praktisert her i Norge en stund. Dette førte til at det minket faretruende på mistelteinbestanden. Derfor ble planten fredet, først på øya Mølen i Oslofjorden i 1934, og siden over hele landet i 1956.

Idag er mistelteinen en sjelden art, men den er ikke direkte truet.

Litteratur:

Batchelor, M., 1984: Familiens julebok. Lunde Forlag, Oslo. 90s.

Høyland, K., 1985: Planter i fare. Aschehoug, Oslo 139s.

Sary Fr. og Jirásek V., 1975: Helbredende planter fra hele Europa. Chr. Scibsteds Forlag, Oslo. 183s.

Norsk naturleksikon: 1975, Det Beste A/S, Oslo. 494s.

Nei, Finn kommer ikke mer!

Finn Wischmann er borte. Det botaniske Norge er blitt så mye fattigere.

Finn Wischmann gikk bort 8. mai, 92 år gammel.

Våren 1980 dukket Finn opp i mitt liv for første gang. Det var, tror jeg bestemt, den 13. april, og anledningen var at en liten flokk naturvenner i nedre Telemark ville se om vi kunne dra i gang en botanisk forening i fylket. Finn var innbudt for å holde foredrag om orkideer og for å være litt drahjelp i starten.

Over førti personer møtte fram på gamle Skomvær kafe, og Finn ble fødselshjelp og etter hvert både inspirator, medlem i TBF og, best av alt, en trofast ekskursjonskamerat av det slaget alle drømmer om å ha: den hjelpsomme, rause og omsorgsfulle, alltid problemløsende når vi sto fast i starr og strå. Han var den som stilte opp med gode råd om hva vi skulle se etter av dekkblad eller behåring. I åra som fulgte ble det mange flere av oss som heller kom til å "slå opp i Finn" enn av dem som slo opp i "Johannesevangeliet", Lids *Norsk flora*, for å få svar når vi var på tur. Kunnskapene hans dannet på et forunderlig vis for oss en "hybrid" mellom hans hjelpsomhet og tålmodighet på den ene siden og hans enorme kunnskaper på den andre, en "hybrid" ingen av oss glade amatører i Telemark før eller seinere har sett maken til.

Finn ble ikke bare kunnskapen for oss kunnskapstørste telemarkinger uti botanikken. Han ble ganske snart også en god venn å bli glad i. Og vennekretsen vokste. Da turer (i stort antall) ble arrangert av TBF, lød det svært ofte, som jeg har skrevet en gang tidligere: "Kommer Finn også?" Og Finn kom, ofte sammen med sin Elin. Turene fikk en annen faglig vinkling gjennom hans tilstedeværelse, og det var mange av oss som dro hjem med stor og detaljrik kunnskap etter turen, og noen også med en ny venn.

Det står klart for alle som har litt kunnskap om nyere norsk botanisk historie at Finn har betydd utrolig mye for nye generasjoner av botanikere i Norge, amatører så vel som profesjonelle. Noen ganger følte det for oss i TBF som om Finn hadde et spesielt hjerte for *den glade amatør*. Visst var mange av oss i TBF sultne på nye planteopplevelser og ny kunnskap, men vi så det med amatørens øyne, uten faglige ambisjoner.

Og Finn forsto som oftest våre behov uten å tape av syne faget sitt. Derfor var det lett for oss å bli glad i denne mannen som fløt over av smittende entusiasme og som øste raust av sin visdom for at vi skulle se og forstå. Det var rett og slett ikke mulig å ikke bli glad i den norske floraen med en slik kilde av kunnskap med på tur.

Vi telemarkinger har mye å være takknemlige for av det Finn har ytt til TBF. At TBF er blitt til det foreningen er i dag, er i stor grad tuftet på Finns nærvær gjennom mange år, den gleden han la for dagen og det hjertet han hadde for den norske floraen. Slikt smitter, også på sindige telemarkinger.

Flere har sagt at en stein i grunnmuren er borte, men, som Marit Eriksen, leder i NBF, skrev da budskapet kom: "...grunnlaget for at muren skal stå, er der!"

Og det er sant. Det Finn har etterlatt seg i norsk botanikk har dimensjoner over seg. Det utgjør en så vesentlig del av arbeidet med å skaffe til veie kunnskap om den norske floraen at det er vanskelig å fatte, og det vil aldri kunne gå i glemmeboka. Arbeidet han la ned ved Botanisk museum på Tøyen, hans arbeidsplass i hele hans lange og virksomme yrkesliv, var stort og omfattende. Jan Wesenberg skriver at Finn har botanisert i over 300 av landets kommuner. Han har gjort rundt 45.000 innsamlinger og skrevet rundt 2100 krysslister. Jan skriver videre at det utgjør mer enn 3500 dager i felt.

Som en av bautaene opp gjennom NBFs 75 års historie ble han gitt æresmedlemskap i foreningen. Hans posisjon i NBF er det få som kan gjøre han etter. Han hadde dessuten en uvanlig god kontakt med de fleste miljøene ellers i landet og ble også tildelt æresmedlemskap i Larvik Botaniske Forening.

Kort tid etter at han fylte 85 år ble Finn utnevnt til Ridder av 1. klasse av den kongelige Sankt Olavs orden for sitt arbeid for norsk botanikk, en utnevning som var mer enn fortjent, men som han spøkefullt omtalte med følgende replikk: "Her står jeg arme ridder, og kan ikke annet."

Bak de fleste sterke og flittige menn står det en kvinne, sies det. *Cherchez la femme!* sier franskmennene. Finn hadde sin Elin, ikke som pådriver, for han levde etter *amor florae* som var noe av livsstilen hans, men som en god venn og turkamerat. Finn og Elin var i mange år for oss i TBF synonymt med begrepet botanikk. De to var i alle år vi har kjent dem nærmest uadskillelige i gleden over plantelivet, og det er slik vi kommer til å minnes dem: *gla' i blomster* som vi sa der hjemme, men samtidig også to rause og svært hyggelige turvenner uten store fakter.

Det blir tomt etter Finn. Han var der alltid på et vis, – de siste åra ikke så mye i felt riktignok, men han var med i arbeidet på museet selv om det også avtok den siste tida. I *Blyttia*-redaksjonen var han imidlertid aktiv og leste korrektur nesten inn til det siste. Det blir tomt etter Finn når vissheten om bortgangen siger mer og mer inn over oss. Det blir tomt for alle, – etter en ektemann og far, etter en entusiastisk arbeidskamerat og etter en god venn. Vi vil nå måtte svare på spørsmålet som så mange stilte i åras løp: "**Nei, Finn kommer ikke mer!**"

Men vi som lærte han å kjenne vil kunne bære med oss minnet om et godt og vennlig medmenneske som ga oss mye.

På vegne av alle dem i Telemark Botaniske Forening som fikk gleden av å lære Finn å kjenne, uttrykker jeg vår store medfølelse med Elin, sønnene og øvrig familie.

I ærbødig takknemlighet til Finn Wischmann, *vår arme ridder* av første klasse, fra venner i TBF.

Roger Halvorsen

Nabolagets ville vekster:

ASK – VÅR EKSOTISKE TROPESLEKTNING

Anders Often

Våre få, viltvoksende busker og trær hører for det meste med blant bartrær eller hamamelidene – siste gruppe en tidlig utviklingsgren blant de tofrøbladete – samt rosefamilien. Det er svært få lignoser fra yngre plantefamilier. Men ask *Fraxinus excelsior* – dette vakre gudetre, den udiskutable Dronning blant trærne våre – er blant disse, tilhørende en tropisk og subtropisk utviklingsgrein med noen få arter som har tilpasset seg nordlige strøk.

For den som er oppvokst i Sandnessjøen og på Tynset er ask *Fraxinus excelsior* et temmelig eksotisk treslag. Dette var noe man bare hadde sett i bøker eller på sommerferie på besøk til Gommo (=farmor) i Bærum. Men som guttunge – om enn ganske planteinteressert – var treslag ikke noe man brydde seg om.

Det var knapt slik at dette ble regnet som blomster en gang. Hvem ville vel ha gran eller furu eller bjørk eller selje i sitt skoleherbarium? Planter med vakre blomster skulle det være.

Til og med marimjelle, selv om det skar i et plantepressehjerte å se hvordan kjemien huserte med det vakre man hadde dyttet inn under kontaktpapir, slik at det snart var et kullsvart plantelik. Men enda verre: Å klaske en furukvist under plaststreck og inkludere den blant de

40-60-80 foreskrevne planter kunne ikke falle meg inn. Trær var **ikke** blomster. Enkelt og greit. Dette var selvfølgelig ikke intellektuelt erkjent. Det var bare intuitivt slik det var. Og derfor fanget heller ikke ask noen interesse, uansett hvor annerledes dette treet var til sammenligning med bjørk og rogn og osp.

Derfor var min interesse for trær og busker nesten helt fraværende inntil jeg begynte på gartnerskole på Staup, Levanger, høsten 1978. Her hadde vi busk- og trelære og instruktøren i dendrologi – Almestad (...bra navn for en dendrologilærer; og kontorsjefen på gartnerskolen hette forresten Jorulf Salater, så passende plante-etternavn var tilsynelatende et pre ved ansettelse på Staup) – var en trivelig fyr som likte å fortelle anekdoter mens vi hadde praktiske øvelser i plantelære. En av disse gjaldt ask og askeavkok.

Ask, tidligere styvet i to etasjer.
Klommestein, Ås. Foto: Anders Often

Askeavkokfarsotten

Dette rammet landet høsten 1977 – altså året før mitt år på Staup. Som andre mirakelkurer var middelet bra både for og mot det meste. Oppskriften var enkel: Få tak i askeved. Kapp den opp i passe biter. Putt i ei gryte. Hell på vann. Kok og kok og kok i mange timer. Ta ut askeveden. Avkjøl avkoket. Hell på flasker. Ta en støyt i ny og ne. Eventuelt fortynn. Spre det gode budskap til flest mulig andre som ennå ikke har sett lyset.

Jeg har aldri sett at noen har kunnet påvise at det verken er sunt eller direkte usunt å bli hekta på

askeavkok. Treverk er stort sett ufarlig å suge, bite eller sutte på. Så også avkok av treslaget ask; litt garvestoffer, litt smaksstoffer, litt av andre sekundære metabolitter. Men det vil trolig for de fleste typer treverk som puttes i gryta ikke innholde mirakelstoffer. Men greit nok å få i seg vann. Dette har aldri vært usunt – i alle fall ikke så lenge en gjennomsnittskropp består av ca 60 % vann.

Så til motsetning fra en del andre mer eller mindre tvilsomme – og kostbare kurer – var denne både enkel og ufarlig. Enkel såfremt det fantes asketrær i nærheten. Og slik jeg kan huske var det i 1977 få sjarlataner som prøvde å tjene seg rike på aske-farsotten. Dette var en god gammeldags folkelig vekkelse som fór over landet.

Tidlig fruktmodning. Endeknoppen har vokst videre og fruktene blir hengende litt inne på kvisten. Foto: Anders Often

I Levanger var det lite ask, men folk visste jo at dette eksotiske og harde treslaget brukes som skaft til redskap, og ellers også nå og da i ulike typer snekkerier. Derfor ble vedskjul, loppemarkeder – og andre steder hvor kassert treverk kunne oppdrives – endeventd.

Men hvordan kjenne askevedens anatomi? Det var her den folkelige kunnskap kom til kort og vår noe desillusjonerte dendrologilærer omsider ble brennaktuell. Han kunne treanatomi og stod villig vekk til tjeneste for kvinnfolk som kom valfartende fra Nord-Trøndelag eller Sør-Trøndelag med sine kosteskaft, gamle kjerrehjul, brødfjølør eller bortstuede pyntegjenstander, objekter som nå kom frem i lyset med fornyet interesse. Og ingen askeavkoktregende forlot Almestads gartneri med uforrettet sak. Han var vennligheten selv. Som motytelse for sin plutselige svært så etterspurte dendrologiske kunnskap kunne nok Almestad den gang tatt seg betalt i naturalia – både på den ene og på den annen måte – men dette var utenkelig for en pliktoppfyllende, om enn temmelig flåkjeftet og kvinneglad podeinstruktør.

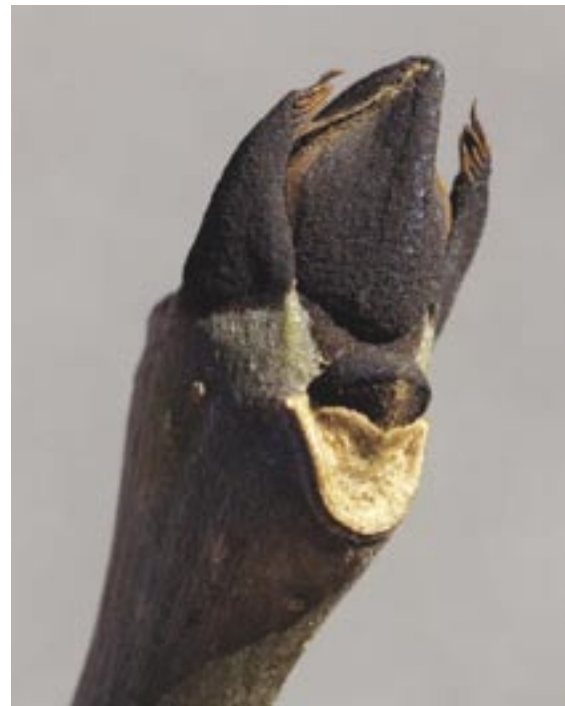
Siden kan vel blåbær, goijbær, chaga, aloe vera eller Noni-produkter sies å ha overtatt for ask, men ingen med samme vannvidds-trøkk som 1977-høstens aske-noia. Det som også er fascinerende med denne farsotten i forhold til mange andre botaniske heksebrygg er at selv om de fleste mirakelstoffers helseverdi er urkraftig overdrevet har mange, i

alle fall ut fra en del innholdsstoffer, kanskje en viss positiv helseeffekt. Askemanien var 100 % sikkert 99,9 % tullball. Jeg greier ikke å bli enig med meg selv hva som er det beste: Å bli lurt med futt og fart eller innsmiskende helsepreik med bittelitegrann snev av sannhet.

Men med dette sagt har ask et utall andre bruksmåter, ikke minst i det tradisjonelle jordbruksamfunnet, både som virke, som lauving til fôr, og via dette fremskjøtsel av de for kystens gamle kulturlandskap så karakteristiske askekaller (mye om dette i Nedkvitne & Gjerdåker 1993).

Svarte vinterknopper

På mer sørlige breddegrader enn Levanger er ask temmelig vanlig, i alle fall langs kysten, og Almestads

Skuddknopp i midten, med litt sprikende knoppskjell på sidene, og en liten bladknopp nedenfor – denne sittende rett over arret etter fjorårets bladstilk. Foto: Norman Hagen

treanatomiske kunnskap ville ikke vært like ettertraktet. Folk kjenner godt til ask. I vinterdrakt er det stort sett nok å vite at dette treslaget har spisse, matt sotsvarte vinterknopper. Slike vinterknopper har ingen andre treslag i Norge. Riktig vakre er de fløyelsaktige sot-vinterknoppene. Når knoppene i tillegg er motsatte og står suksessivt 90 grader vridd blir kvistene entydige.

Vaklende kjønnsforhold

En annen fascinerende botanisk egenskap ved ask er artens hann- og hunnfordeling. Et tre med mer uryddige kjønnsforhold skal man lete lenge etter – i alle fall i norsk flora. Et asketre kan være hann, hunn, tvebo eller vaklende.

Og hver enkelt blomst kan være fullstendig enkjønna, temporært enkjønna eller hermafroditt. Begrep som særbu og sambu bryter sammen og det har tidvis vært brukt begrepet flerbu. Man snakker også om begrep som hornask/grønnask og froask/frauask.

Dette var typer som man i folketradisjonen tilla litt forskjellige morfologiske egenskaper og litt forskjellige egenskaper til anvendt bruk nå enten det gjaldt trevirke eller lauv (Nedkvitne & Gjerdåker 1993). Jeg tror dette delvis henger sammen med voksested, men også delvis med genetik og kjønnsforhold. For å komplisere dette ytterligere er det også sannsynlig at dette kan henge sammen med voksested og vær fra år til år. Temmelig interessant og temmelig forvirrende.

Hunnblomsterstand. Stort enklere kan ikke en hunnblomst være: Hver blomst er kun en fruktknute – riktignok med to arr, altså sammenvokst av to fruktblad – det kunne vært ett.

Foto: Norman Hagen

Hannblomsterstand. Stort enklere kan heller ikke en hannblomst være: En blomst består kun av to støvbærere. Som for hunnblomsterstanden sitter enkeltblomstene sammen i en greinkorall-lignende liten blomsterstand.

Foto: Norman Hagen

Ask har avlange, vridde og ofte gullbrune frukter. Vridningen gjør at fruktene får litt oppdrift og blåser lett avgårde – nok til å komme vekk fra mortreet.

Foto: Norman Hagen

Størrelse og alder

Største kjente omkrets for ask i Sverige er 9,23 cm (Österman 2001). I Norge er det trolig ”Gamleasken” ved Halsnøy kloster, Kvinnherad, Hordaland som er størst. Den ble i 1991 målt til omkrets på 7,40 cm i brysthøyde (Nedkvitne & Gjerdåker 1991, s. 30). Ask blir ikke gammel. Den blir sjelden over 250 år og maksimum alder er neppe mer enn 3-400 år (Børset 1985).

Askeskuddsyke

I en globalisert verden er både folk og fe og planter stadig utsatt for nye sykdommer. Almesyke er et eksempel på en slik sykdom som kommer og

går, og som kanskje er naturlig og som kanskje også kommer med import. Ask er også utsatt for noe av det samme. Et søk på nettet gir for eksempel dette: ”Katastrofen lurer for asketrærne: Asketrær i det meste av Europa angripes av en sopp som får treet til død og dessuten gjør treet uegnet til tømmer. Skogeierne er desperate etter hjelp. (fra: <http://www.forskning.no/artikler/2011/januar/277654>).

Dette er en soppsykdom forårsaket av sopparten *Chalara fraxinea* (tilhører gruppen ascomyceter, dvs. begersopper). Den har vært observert i Nord-Europa siden midten av 1990-tallet. Bakgrunnen for denne ”skadesoppen” er ennå ikke klarlagt. På EPPO (European and Mediterranean Plant Protection Organization) sin hjemmeside er sykdommen forklart slik (oversatt): ”Studier utført i Polen i 2008 viste at *Chalara fraxinea* var en anamorf av en tidligere beskrevet sopp *Hymenoscyphus albidus*, som ikke var betraktet som patogen og som er naturlig og vidt utbredt i Europa. Hvorfor den nye varianten av soppen er dødelig for ask er ennå ikke forstått”. Vel, globaliseringen går sin gang – på godt og ondt, og med stadig nye patogener utfordringer – både for planter, dyr og sopp.

Litteratur

- Børset, O. 1985. *Skogskjøtsel 1. Skogøkologi*. Landbruksforlaget, 494 s.
 Nedkvitne, K. & Gjerdåker, J. 1993. Ask i norsk natur og tradisjon. *Norsk skogbruksmuseum. Særpublikasjon 9*: 1-163.
 Österman, P. 2001. *Svenska Jätteträd och deras mytologiska historia*. Artsbooks, 92 s.

BULMEURT *Hyoscyamus niger*

Thor A. Wiersdalen

På solens och vindarnas ø, Øland, så jeg for første gang bulmeurt. Sannsynligvis i 1979. Jeg ble stående lenge å se på den. Det var en merkelig vekst, syntes jeg den gang. Med en uvanlig farge og bladfasong. Og det lukta skikkelig vondt av den.

Den gang blei det samla inn til herbariet mitt. Det var mange nye planter som kom med da. Flere hundre.

Roger Halvorsen og jeg jobba på samme skole da, og han blei nok riktig lei av meg som kom med alle plantene som skulle ha navn.

I alle friminutta framover på høsten kom jeg med nye til ham. Etter hvert blei plantene systematisert. Heldigvis kom fotografering i stedet. Alle de pressa plantene blei kasta.

Bulmeurt er ei skikkelig skrotplante som vokser på avfallsplasser, i veikanter, på murer, på strender og ved strandvoller og uthus.

Den er ikke opprinnelig viltvoksende norsk, men hører hjemme i middelhavsområdet. Den har kommet inn som ei medisinplante. En må si at spredningen har skjedd gjennom kulturen, kanskje ad illegal vei.

I Norge er den sjelden, men den er relativt vanlig ellers i Europa. Den finnes på Østlandet og nordover til

Lom, og også i kyststrøk nordover til Troms og Nordland.

Bulmeurt tilhører søtvierfamilien *Solanaceae* og slekta *Hyoscyamus*, som har 10 arter. (*Hyoscyamus* betyr: *hys* = svin, *kyamos* = bønner; svinebønner.) Artsnavnet *niger* betyr svart.

Bulmeurt *Hyoscyamus niger*. Foto: Kristin Vigander

Innen søtvierfamilien er det 70 slekter og omtrent 2500 arter. Noen planter/grønnsaker en kan finne i Norge fra denne familien er:

slyngsøtvier *Solanum dulcamara*,
svartsøtvier *S. nigrum*,
potet *S. tuberosum*,
tomat *S. lycopersicon*,
aubergine *S. melongena*,
piggeple *Datura stramonium*,
bukketorn *Lycium barbarum*,
paprika *Capsicum annuum*,
belladonnaurt *Atropa belladonna*,
tobakksarter *Nicotiana* ssp.,
og mange, mange flere.

Har en én gang sett bulmeurt fullt utvikla, gløkker en ikke navnet. Det er ei usympatisk, men likevel spennende plante. Det er ei plante med klissete, bløt og kvalm behåring, og enda verre, ei underlig og vond lukt. Den ser "rar" ut, med

bladete blomsterstander der den 2-3 cm breie krona har grågul bunn med mange flotte fiolette årer. Blomsten er ganske fin å se på, og gir spesielt fine nærbilder ved fotografering.

Øvre del av begeret som er fast, varig og tykt, omgir frukta som en fem-flika krave. Frukta er en toromma lokk-kapsel. Bare lokket detter av. På dansk heter kapselen buddike. Kan dette være ordet som har gitt navnet bulmeurt?

Planta er opprett og med få greiner øverst. Bladene er 10-20 cm lange, grovt tanna og flikete.

Bulmeurt opptrer dels som ettårig og dels som toårig. Disse to formene synes å være arvemessig ulike. Den toårige formen har ved sommerens slutt et rosettskudd med store blad. Under jorda er det ei kraftig pelerot som overvintrer.

Planta er meget giftig. En vet ikke om noen dødsfall i Norge grunnet bruk av den, men i 1930-åra hadde to småbarn spist modne kapsler. De var nær ved å miste livet før de kom til legebehandling.

Bulmeurt er ikke et opprinnelig norsk folkenavn, men det er felles med både dansk og svensk. Bulme, forstavelen, vet en ikke noe om. Det er trolig et eldgammelt navn. Den usikre betydninga av bulmeurt er forbundet med det tyske Bilsenkraut, angelsaksiske beolene, russiske belena og polske bielun. Noen mener at navnet kan stamme fra Belenos, en keltisk guddom. Det som er sikkert, er at planta må ha vært meget utbredt i de mellomeuropeiske folkeslag langt tilbake i tida.

Bulmeurt *Hyoscyamus niger*. Foto: Norman Hagen

De norske dialektnavna på bulmeurt er blant annet villrot, sømngras, tannverksgras og hønbane. Hønbane kommer fra engelsk; henbane. Plantenavnet *hyoscyamos* blei brukt av grekeren Dioskorides. Navnet sikter til giftigheten, men den har ingen plantedeler som ligner på bønner.

Bulmeurtens pelerot har mye opplagsnæring, og den blei kalt villrot. For noen hundre år siden hadde grønnsakene en lite utvikla vekst. Spesielt røtter og blad. En gravde derfor opp bulmeurtrøttene og brukte dem til mat.

Etter det en prest på 1700-tallet siterte, går det fram hvordan dette virka:

”aad de dem med stor Appetit, men blev derover galne i Hovedet paa en Tid af 24 Timer”.

Fra 1900-tallet hører vi om et ektepar oppe i åra som gravde opp røttene i fjæra, og med ”fin” virkning, brukte dem i suppa. Naboene blei kalt til levenet som etter hvert oppsto. De så at ekteparet bokstavelig talt gikk på veggene.

I bulmeurten er det alkaloider. De virker bedøvende, og planta blei av den grunn kalt for sømngras. Røyken av tørka bulmeurt, spesielt av plantas frø om de blei oppheta, hadde bedøvende, eller narkotisk virkning. Frøa blei oppheta på ei metallplate, og røyken blei leda til den behandlede pasienten som ånda den inn.

Det menes at også orakelet i Delphi fungerte ved at Pythia på denne måten blei bulmeurtforgifta. Gifta i bulmeurten hører til de giftstoffer som dessuten tas opp direkte gjennom huden.

Bulmeurt har hatt stor anvendelse før i tida. Dette har variert fra sted til sted, og fra tid til tid, og mot ulike plager. Det som er fellesnevneren,

Bulmeurt *Hyoscyamus niger*. Foto: Kristin Vigander

er mot tannverk. Og den blei kalt tannverksgras.

Trua på at bulmeurtfrøas røyk kurerte tannverk, holdt seg i årtusener, og kom til Norge fra India og fra Babylon. Dette blei en del av det som var tidligere tiders folkemedisin.

Adolf Fonahn, en norsk forsker, kunne i 1905 vise at de gamle babylonierne ordinerte bulmeurt mot tannverk. Frøas bruk mot tannverk omtales fra Hallingdal og Ringerike av I. Wiel i 1743.

I egyptisk oldtidsmedisin blei planta brukt mot mark/orm. Ei svensk legebok fra middelalderen anbefaler bulmeurtfrø mot ”marka i ørom” – øreverk.

Bulmeurt blei òg kalt hønbane. Et sitat fra salig Simon Paulli lyder:

” men at dette Bulme-Frø hafuer saadan en Kraft til at betyngte Hofvedet, oc komme en til at sofue, det vidje nocksom Soldater-Horerne som løbe om i landet, eller følge efter Tropperne som marcherer for i veyen; thi paa det de med Konst oc Lempe kan stiele Bonden sine Høns fra, at han icke skal engang høre dennem skrige oc gale, da huor de komme tage de noget aff dette Frø oc kome det i een Potte med Kul-ijld eller Gløer, oc huor Hønsene da sidde paa Bielkerne udi de smaa oc lafue Hytter, falde de neder naar Røgen kommer opp til dennem, oc ere ligesom de vare døde, oc paa denne Maade oc Maneere bedrage de den simple stackels Bonde”.

Det er nok mulig at farende folk har spredd bulmeurtfrøa langs veier og steder, for å ha dem tilgjengelige.

En regner faktisk med at ei stor bulmeurtplante kan ha 960 000 frø, vanligvis har den 8 000. Frøa kan ligge i jorda i muligens hundrevis av år uten å miste spireevna.

Bulmeurt blei dyrka i de gamle klosterhagene, og frø av planta er i København funnet i avfallslag fra

middelalderen. Etter at arkeologer har romstert i jorda ved utgravninger på slike steder, har bulmeurt dukka opp uten å ha vært kjent der fra før.

Virkingen av bulmeurtens gift blei bevisst brukt i ølet. Bryggeriene fikk etter hvert ved en rekke forordninger et forbud mot å tilsette stoffet.

Dessverre, kan kanskje mange si. Da ville det muligens blitt billigere i dag, om ville ha seg en billig og rask rus. En måtte ha tilsatt bulmeurten sjøl i dag.

Kulturhistorisk sett er planta interessant. Mange solanaceer blei brukt til å lage salver som heksene smurte seg med i middelalderen,

Kapsler på bulmeurt *Hyoscyamus niger*
© Egil Michaelsen
<http://www.markblomster.com>

og helt til 1700-tallet før de dro til ”Bloksberg”. I første rekke dreide det seg om belladonnaurt *Atropa belladonna*.

En vet ikke med helt sikkerhet hva ”heksesalva” inneholdt. Noen oppskrifter er bevart, og her inngår bulmeurt og andre viktige ingredienser som kirkegårdsmuld, flaggermus-fett og andre stoffer som skulle skape en ”koselig” uhyggestemming.

Om en hadde kosteskaft eller ei, var det nok gode sjanser til å få seg en ”fin” narkotisk søvn av erotisk art og hallusinasjoner av å kunne fly.

Heksesabbaten var en eneste stor seksualorgie med fanden sjøl og alle hans smådjevler som partnere.

Bulmeurt er en av oldtidsmedisinplantene beskrevet i *Materia medica*, og den har holdt sin plass i apoteka til våre dager.

Planta inneholder de to alkaloidene hyoscyamin og scopolamin. Spesielt blada blei brukt til fremstilling av preparater. Hyoscyamin er hovedgiftstoffet. Det virker inn på likevektsorganene.

To-romma lokk-kapsel på bulmeurt *Hyoscyamus niger*.

© Egil Michaelsen

<http://www.markblomster.com>

Som sjøsykemiddel har det blitt brukt inntil en fikk bedre virkemidler. Salver mot gikt brukes også i dag med innhold av bulmeurt.

Litteratur:

Fægri, Knut: Norges planter, bind II, s. 189-91.

Lagerberg/Holmboe/Nordhagen: Våre ville planter, bind VI, I, side 52-56.

Lid, Johannes: Norsk flora, Det norske samlaget, 1994, 6. utgåve ved Reidar Elven.

Mossberg, Bo og Stenberg, Lennart: Gyldendals store nordiske flora, s. 523 ff.

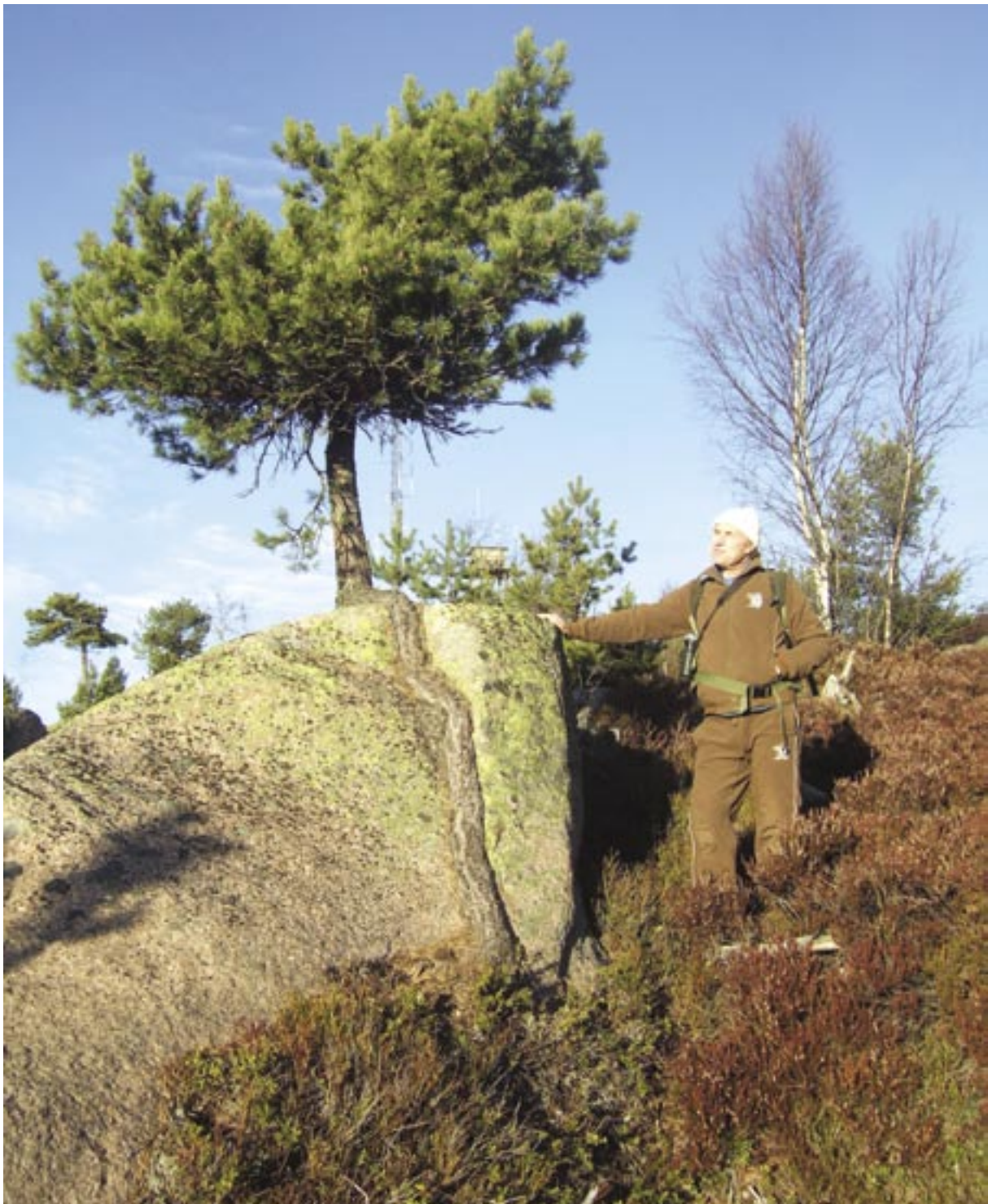
Schauer, TH./Caspari, C.: Cappelens flora, norsk utgave ved Birger Grenager, 1982.

FURUA PÅ STIKKVANNSKOLLEN – HURUM

Har du vært der – på Stikkvannskollen?

Du vet kanskje ikke hvor den ligger –
denne Hurums høyeste topp, 361 moh.

Utsikten er mektig – til Østlandet å være, og furutrærne er rare:

Den super-nøysomme furua på toppen av Stikkvannskollen.
Furu-betrakter er Dag Svalastog. Foto: Anders Oftan

I

Hva kan du se?
Av dette tre

Hvor kom den furu fra?
Som greier slikt et spa

Hvor har den spirt?
For at dets rot kan komme dit

At den med plantesaft
Kan oppnå slik en kraft

På denne urtids-granitt-klippe
Helt ionefri – en typisk nærings-glippe

II

Jeg tror det er et heksetre
Som datt ned fra et annet furusted

Fra Nevada, Utah, California omtrent
Der ultragamle furukragger står og står på vent

Men noen ganger også flyr – med furu-romskips-fart
For så å falle – gjennomborre steiner ultra-mega-hardt

Og hvorpå fururota med sin super-kraftspreng-dynamitt
Blir kile inn i grunnfjellssterke Iddefjordgranitt

Til steinblokkstyrken taper for den råde plantekraft
Som langsomt sprenger kileplass med plantesaft

III

Så derfor – du forfører kjære Stikkvannsheksefuru
Du forvirrer og berører – rare plante-furu-svevje-guru

På baksiden er granittblokken glatt. Målestokk er Dag Svalastog.

Anders Often 17.03.2011
Fremført på åpen mikrofon april 2011

BOTANISKE STREIF PÅ TUR TIL HARDANGER-JØKULEN

Jensens nunatakker

Gisle Grimeland

Tegnet af J. Karsøe

Skulpt i Tve af F. Hesthagen

På vei fra Haugastøl, enten du reiser med bergenstoget eller du pedaltrækker Rallarvegen, beveger du deg i bjørkebeltet – fra om lag 1000 meters høyde til du er fremme på Finse 1222 moh. Nå er du midt i den lavalpine sone.

Langs veien eller jernbanen har du allerede sett tette bestander av geitrams *Chamerion angustifolium*. Aldri vil du finne den med kraftigere farge og større enkeltblomster enn i fjellet. Det svenske navnet rallarblod passer godt her langs Rallarvegen.

Det var for øvrig lite rallarblod å se under innspillinga av den klassiske Star Wars filmen *The Empire strikes back*, som ble innspilt på Finse og som hadde verdenspremiere her for 30 år siden.

Det er herfra vår tur starter, en tur jeg har hatt gleden av å gjennomføre mange ganger med lærevillige biologistudenter. De skal studere fjellets flora og fauna og dets økologi.

Nå vil jeg ta leserne med på en av de faste ekskursjonene, fra Finse til Midtdalsbreen. Noen av leserne kan ha deltatt på en av disse ekskursjonene.

Det kan være ganske surt på Finse i slutten av august, ofte med sludd og regn. Tanken på global oppvarming er fjern.

På slutten av turen vil vi likevel få dokumentert et varmere klima etter Den lille istid. Midtdalsbreen, en tunge av Hardangerjøkulen, har trukket seg tilbake flere km de siste 260 åra. Men før vi omtaler breens avsmeltning, skal vi se litt nærmere på vegetasjon og økologi.

Vegetasjonen oppsøker de mest ideelle voksesteder. Noen planter trives godt på rabbene, med lite snø og tidlig avsmelting. De er tilpasset kulde, uttørring, soleksponering og beitepress, og de tåler vinderosjon.

Andre trives best i søkkene eller snøleiene med moderat kulde og godt

med fuktighet, men er til gjengjeld tildekket av snø store deler av året. De får med andre ord en kort periode til å drive fotosyntese.

Allerede der vi passerer utløpet av Finsevann er det frodig planteliv i ly av- og på solsiden av store steiner. Her er det fuktighet og godt med næring.

Rød jonsokblom *Silene dioica*
Foto: Kristin Vigander

Store eksemplarer av rød jonsokblom *Silene dioica*, står i full blomstring (*dioicus* = som bor i hvert sitt hus d.v.s. egne hunnplanter og hannplanter). Slik sikrer den krysspollinering.

Det er bare hannblomstene som blomstrer nå i slutten av august. Hunnblomstene er forlenget avblomstret etter vellykket pollinering, og kan oppvise store runde kapsler fulle av frø. Noen av kapslene har sprukket, med fine tenner rundt

åpningen. Stengelen, som har stivnet, venter på at vinden skal ruske så mye at frøene slynges ut.

Terrenget skifter mellom søkk og bakketopper, bekker og myrer. Snøleier er søkk der snøen ligger spesielt lenge, og rabber er avblåste bakketopper der nordvesten pisker.

Musøre *Salix herbacea*. Hunnplante
Foto: Norman Hagen

Musøre *Salix herbacea* trives best i snøleiene der den gir mat for lemen og andre smågnagere. Musøre er verdens minste tresort, bare noen cm høy.

På rabbene vokser planter med et kraftig rotsystem og med tettsittende blader. De trykker seg mot bakken, slik som greplyng *Loiseleuria procumbens*, eller søker ly bak steiner, som krekling *Empetrum nigrum*.

I lesida mellom snøleiet og rabben vokser gjerne en variert og mangfoldig flora alt etter hva slags jordsmonn som finnes. Her er ofte gode beitemuligheter med

smyle *Avenella flexuosa* og mange forskjellige engblomster.

Sydvendte skråninger drar gjerne med seg planter fra den lavalpine sone høyt til fjells.

Plutselig står jeg overfor en vakker liten lyngplante, moselyng *Cassiope hypnoides*. Den er for øvrig skilt ut i egen slekt og kalles nå *Harrimanella hypnoides*.

Moselyng *Cassiope hypnoides*
Foto: Kristin Vigander

Ved første øyekast forveksler du denne puteplanten med en mose. Men når du oppdager de små nikkende hvite blomstene med rødbrunt beger, er du aldri i tvil.

Moselyngens slektning, den kraftige kantlyngen *Cassiope tetragona*, har lite til felles med moselyng som er en dverg i sammenligning.

I møte med moselyngen dukker plantegeografien frem i bevisstheten. Moselyng har en spennende utbredelse med tyngdepunkt i Norge og

på Island. Dessuten finner du den på Grønland og i Nord-Amerika, mens du leter forgjeves etter moselyng i Alpene.

Her oppstår konflikten mellom forskere som lener seg på "tabula rasa teorien" (Tabula rasa = ubeskrevet blad) og de som lanserte "overvintringsteorien".

Tabula rasa-tilhengere har ment at hele Skandinavia var tildekket av is under siste istid og at alt liv var utryddet. Dermed skulle en vente at fjellplantene etter siste istid har innvandret fra Mellom-Europas fjell. Da er det merkelig at moselyng ikke finnes der i dag, men i stedet finnes på nunatakker på Grønland, og dessuten i Amerika.

Botanikeren Axel Blytt påpekte allerede i 1882 problemer med å forklare denne utbredelsen. Kunne det ha vært isfrie topper (nunatakker) i Norge med en flora som har overvintret Istiden, slik floraen på grønlandske nunatakker gjør i dag?

Min gamle botanikklærer, professor Olav Gjærevoll var, sammen med Rolf Nordhagen, forkjemper for overvintringsteorien. Han trålet den norske fjellheimen etter mulige nunatakker. Beviset fikk han i Trollheimen på Gjevilvasskamban, 1627 moh. Der fant han et helt spesielt jordlag som han kjente igjen fra nunatakker på Grønland. Dette kunne være et refugium for moselyng og de andre amerikanske/grønlandske arter i den norske fjellfloraen.

Det er lett å glemme seg bort og la tankene vandre over hav og tid, og jeg kan godt tenke meg en botanisk

vandring på Jensens nunatakker, men vi må videre på vår vandring mot breen.

På veien oppover legger vi merke til de store rosettene av kartlav *Rhizocarpon geographicum* på alle steiner. Mange er totalt tildekket.

Kartlav *Rhizocarpon geographicum*
Foto: Norman Hagen

Etter skjønn anslår vi noen av rosettene til å være på størrelse med middagstallerkener. De er skikkelig gamle. Med en tilvekst på 0,5 mm i året, som iflg. Honoria Bjerknes Hamre er et gjennomsnittlig anslag, vil tallerkenstore rosetter være minst 500 år gamle.

Oppgaven er nå å registrere forandringer på lavrosettene. Det skjer først når vi runder bakkekammen mot Midtdalen. Der krysser vi den store endemorenen fra 1750.

Her er steinene med adskilte og mindre kartlavrosetter. De største kan vel være 10 cm i diameter.

Breen har stanget seg frem hver sommer og skjøvet opp grus og steiner i en sammenhengende ende-

morene inntil den i 1750 begynte å trekke seg tilbake. Den lille istid hadde kulminert og klimaet ble gradvis varmere.

De første nesten 200 år skjedde dette langsomt, men fra 1934, da vi også finner en markert endemorene, går tilbaketrekningen med sjumilsfart i nye 50 år.

På 1980-tallet hadde vi en stagnasjon i tilbaketrekningen. De siste 20 år viser fortsatt tilbaketrekning. Det er verdt å merke seg at breen slik vi ser den i dag var helt borte i varmetiden etter siste istid.

Vi vandrer mot Midtdalsbreen og måler lavrosetter som stadig blir mindre. Ved 1934-morenen er rosettene bare 2–3 cm, og innover Midtdalen mot bretunga forsvinner de gradvis. Her rusler vi på nesten nakne avsmeltingsmaterialer.

Snøull *Eriophorum scheuchzeri*
Foto: Kristin Vigander

Elveslettene har riktignok vakre populasjoner av snøull *Eriophorum scheuchzeri*. I et tankesprang drar jeg til Svalbard og tilsvarende elvesletter foran Longyearbreen.

Blindurt *Silene wahlbergella*
Foto: Norman Hagen

På grusryggene dukker det opp spredte forekomster av blindurt *Silene wahlbergella*. Dette er en morsom slektning av rød jonsokblom, men med totalt forskjellig bestøvningsmekanisme. Mens rød jonsokblom har enkjønnete blomster og sikret seg kryssbestøvning, så har blindurt innrettet seg med selvbestøvning, såkalt kleistogami.

Jeg lærte blindurt å kjenne med Linnés treffende navn *Melandrium apetalum*, (*apetalum* = uten kronblad). De fleste individene har bare rester etter kronblad, og de er dessuten totalt innelukket i det store oppblåste begeret. Kryssbestøvning er nærmest utelukket.

Det hender imidlertid nå og da at små kronbladfliker titter ut av begeret, slik at insekter finner frem til blomstene. Dette sikrer innslag

av kryssbestøvning og utveksling av arvestoff. Dermed er heller ikke blindurt henvist til total innavl.

Tidlig i blomstringen henger begeret pent på skakke, men når frøene modnes, reiser begeret med den store fruktknuten seg rett opp samtidig med at stengelen stivner til. Dermed er den klar for samme slyngspredning av frøene som rød jonsokblom og en rekke andre planter som vokser på åpne, vindfulle sletter.

Fra 1750-morenen og inn Midtdalen, de vel 2 km frem til dagens bretunge, er det god anledning til å dokumentere vegetasjonens historie 260 år bakover i tid. Det har skjedd en gradvis forandring, suksesjon, gjennom tre faser – pionerfasen, konsolideringsfasen og klimaksfasen. Vegetasjonen, slik den fremstår, fra breen til 1750-morenen viser stadiene i denne suksesjonen.

Utenfor morenen har vegetasjonen oppnådd en stabil tilstand som har vært påvirket av vær og klima, jordsmonn og innbyrdes konkurranse mellom ulike arter gjennom mer enn 260 år. I denne klimaksfasen finner vi arter som preger vegetasjonen med musøre og fjellsyre *Oxyria digyna* i snøleiene og greplyng, rabbesiv *Juncus trifidus* og mangfoldige lavsamfunn på rabbene. Innenfor morenen er vegetasjonen under forandring med begrenset artsutvalg.

Jeg har omtalt blindurt og snøull. Men flere arter kjemper om plass i det biologiske mangfoldet under konsolideringsfasen.

Jo nærmere bretunga vi kommer, er det færre arter å finne. Jordmassene

er ustabile og består av grus og steinslam. Til gjengjeld har vi en høy pH-verdi (pH > 7). Dette favoriserer pionerplanter som rødsildre *Saxifraga oppositifolia*.

Rødsildre *Saxifraga oppositifolia*
Foto: Norman Hagen

I solhellingene oppunder breen smelter snøen tidlig, og rødsildre er raskt i vakker blomstring. Andre planter som er typiske i pionerfasen, er fjellbunke *Deschampsia alpina*, fjellskrinneblom *Arabis alpina* og tuesildre *Saxifraga cespitosa*.

Dette forhindrer ikke at du kan finne svært mange andre fjellplanter helt oppunder bretunga. Jeg har sett musøre og fjellsyre mindre enn ti

meter fra isen. Men pass på. Det er ikke farefritt å bevege seg så nær iskanten. Her kan slammet fra isskuringa hope seg opp i djupe søkk i terrenget. Plutselig sitter du fast i mudderet.

Det er derfor en gylden regel å aldri gå nær eller innpå isen alene. Flere sammen kan sikre seg ved å gå i taulenker.

Hardangerjøkulen og de andre isbreene fortsetter å trekke seg tilbake. Stadig oftere hører vi om gjenstander som kommer til syne. Knokler, sko, armbåndsurr og nøkleknipper fra personer som har omkommet på breen, trolig i en issprekk.

Til nå er det biologene som har fulgt utviklingen av det biologiske mangfold etter hvert som breen smelter. Nå begynner arkeologene å få øynene opp for hva som skjuler seg under isen. Kulturhistorisk museum har for tiden en utstilling som viser hvordan klimaet har endret seg i løpet av 5000 år.

Utstillingen formidler verdens eldste kriminalhistorie som handler om den 5300 år gamle ismannen Ötzi fra Alpene. Da bredte snøen og isen seg over, nå har han smeltet frem igjen. Hvor lenge går det før det smelter frem lik under norske breer tro?

Kilder:

Egne notater: Forelesningsnotater 1960 - 1963.

Gjærevoll, Olav: Plantegeografi. Oslo 1973.

Hamre, Honoria Bjerknes: Finsefjell, Naturen. Udatert kompendium. <http://home.online.no/~finse-rm/hefte1.pdf>.

Lid, Johannes: Norsk flora. Oslo 1952.

Bildet på side 44 er fra: http://img.kb.dk/tidsskriftdk/gif/gto/gto_0003-IMG/gto_0003_0116_2.jpg

REINROSE *Dryas octopetala*

Thor A. Wiersdalen

Er du et tøft friluftsmenneske, liker ekstreme steder, og har ferdes på høyfjellet over forblåste vidder med ski på beina? Da kan du på snøbare steder ha oppdaga noen rimdekte blader som faktisk er grønne.

Glir du over disse blada, kan du kanskje dra med deg noen brune og visne. De er de fra fjoråret, mens de grønne er fra siste høst.

Dette er reinrosa, som har grønne blad hele vinteren inntil de nye spirer på tidlig vår oppe på den høyalpine sona.

Planta har treaktig og krypende stengel eller stamme. Det er faktisk telt over hundre årringer på noen stammer. Reinrosa er lav. Blomsterstilkene er 5-10 cm lange og ugreina.

Blomstene er hvite eller gulhvite med åtte kronblad. Ikke mange planter har åttetallsform. Den har nøttefrukt med en griffel som ikke faller av.

Artsnavnet er *octopetala* (*octo* betyr åtte, og *petala* betyr blad). Slektsnavnet er *Dryas*. Slekta har ti arter. *Dryas* kommer av *drys*, som betyr eik. Dette viser til reinrosas blad, som er læraktige, ovale og forma som et lite eikeblad. Under er blada filtdekte.

Ikke mange turister har sett denne planta i blomst på fjellet. Den er avblomstra når de fleste turistene

Reinrose *Dryas octopetala*. Blomst

kommer på fjellvandring. Her i Grenland trenger en ikke streve seg opp på de høye nutene. Er en ute tidlig på sommeren ved svaberga i Langesund, vis a vis Langøya, blomstrer reinrosa der.

For å sitere en av de aller største botanikere i Norden, professor Nordhagen, som i en avhandling sa:

Reinrose *Dryas octopetala*. Blad og stengel

Reinrose *Dryas octopetala*. Avblomstret

”Jeg har sett de marokkanske steppers *Asphodelus*flor, Atlasfjellenes mørkfiolette lavendelkratt og Schweitzeralpenes henrivende blomsterenger. Men mitt hjerte tilhører den nordiske *Dryas*-hei. Som nysne lyser det riktblomstrende, hvite teppe hvor gule murer, blå veronika og astragal og rødmende fjellsmelle danner praktfulle buketter”.

For et praktfullt sitat, en sitter igjen med alt lysende i hodet og minnet. Og det er sant. Jeg har sjøl opplevd det, men hvor kan jeg ikke sanse.

Ved Langesund har en ikke dette enestående synet og botaniske mangfoldet rundt reinrosa.

Likevel er det her òg vakkert, med solblinkende sjø i bakgrunnen og blåsvart kalkstein som ramme rundt det kremhvite og grønne; reinrosa.

Reinrose *Dryas octopetala*.
Med hull i kronbladene

Reinrose *Dryas octopetala*.
I havkanten på Langøya

Alle bilder: Norman Hagen

Kilder:

Lid, Johannes: Norsk flora.

Stenberg og Mossberg: Nordens flora.

VINTERSOPP *Flammulina velutipes*

Anita A. Mechlenborg, tekst og foto

Soppsesongen er ikke slutt. Snøen har lagt seg vakkert over skogbunnen, men ennå kan man finne sopp. Den vakre vintersoppen *Flammulina velutipes* er en skivesopp med oransjegul hatt, gulhvite skiver og brun, fløyelsfiltet stilk. Den vokser i knipper på stubber senhøstes og i tøvær om vinteren. Denne gode matsoppen kan du finne etter at snøen har lagt seg på bakken. Man kan gå på sopptur og skitur samtidig! Det er morsomt med matsopp man plukker om vinteren.

Vintersopp har det vitenskapelige navnet *Flammulina velutipes*. (*Flammulina* = "liten flamme", og *velutipes* betyr kanskje "fløyelsfot"?). På tysk heter soppen Samtfussrübling og på engelsk velvet foot.

Denne skivesoppen lyser godt opp der den vokser i slike tette knipper som på bildet. Stor er den ikke – hattediameteren overstiger ikke 2 cm. Men den blir større utover

vinteren, for i mildværsperioder fortsetter vintersoppen å vokse, selv om den nå er fullstendig stivspekt. En hardhaus!

Vintersopp er altså en utmerket matsopp. Den dyrkes også, men da i stummende mørke. Dyrkingsmåten gjør at stilken blir gruelig lang og hatten liten.

Disse kultivarene ligner ikke på den naturlige vintersoppen i det hele tatt. De er mye brukt i både kinesisk, koreansk og japansk kjøkken, særlig i supper og salater. De går da under navnet Enoki(take), men jeg vet ikke om den er å få kjøpt i noen norske butikker.

En ting til: Vintersopp har vært ute i rommet! Om bord i romferga Columbia i 1993. Det var for å undersøke hvordan soppen oppførte seg i vektløs tilstand. Og det gikk som forventa ikke særlig bra: Den blei forvirra og vokste i alle retninger.

Enokitake. Foto hentet fra Internett

Så har vi alle kjukene og gele-soppene da – nå må vi snu hodet oppover i trærne, vi som er vant med å titte ned i bakken når vi går ute i naturen.

Bladgelesopp *Tremella foliacea*

HVILKEN STJERNEBLOM?

Jan W. oppklarer og forklarer

Kristin Vigander

Jeg tok en tur til Bjørkøya i sommer. Gikk i TBF's fotspor, jeg hadde fått vite hvor jeg kunne finne små godbiter som for eksempel sivlilje. Det var en strålende flott sommerdag, og det var morsomt å gå på leting.

I en liten gresskant ble det sagt at det var funnet bekkestjerneblom. Jeg gikk som vanlig med nesa i bakken, og fant en tue med stjerneblom som jeg gransket nøye. Jeg trekker ofte forhastete konklusjoner, og konstaterte raskt at dette måtte være bekkestjerneblom fordi begerbladene var vesentlig lenger enn kronbladene. Jeg syntes også at kronbladene var kløvet til basis.

Jeg tok mange bilder, og vel hjemme sendte jeg et par av bildene til mitt levende leksikon, Jan Wesenberg.

Huff, så feil jeg tok. Jeg forstår jo at jeg må bli mer grundig med hensyn til nøkling, ikke la meg lure av noen lange begerblad. Her er svaret fra Jan:

Nei, dette er ikke bekkestjerneblom. Hvis du prøver nøkkelen i Lid, så kommer du til nøkkelpunkt 4, som går på om begerbladene er håra eller snaue. Bekkestjerneblom skal ha snaue begerblad, mens grasstjerneblom, pomorstjerneblom og snøstjerneblom har kanthåra eller rygghåra begerblad.

Du ser på nærbildet av blomsten at begerbladene er tydelig kanthåra. Så kombinert med en tydelig kvastblomsterstand betyr dette at planta er grasstjerneblom, om enn en form med korte kronblad. Iflg floraen har hunnplanter kronblad omtrent jamlange med begerbladene, mens tokjønna planter har kronblad mye lengre enn begerbladene. Denne har kronblad en del kortere enn begerbladene, og pollenbærerene har reduserte knapper.

Så dette er nok en hunnplante av grasstjerneblom, om enn en form med ekstra korte kronblad.

Det lille jeg ser av bladene er også feil: bekkestjerneblom har en helt annen bladform, og bladene er markert blågrønne.

Grasstjerneblom *Stellaria graminea*.
Bjørkøya 2011. Foto: Norman Hagen

NYTT FRA STYRET HØSTEN 2011

Så er høsten her. Tursesongen er avsluttet og møtesesongen er i gang. Vi sitter igjen med mange fine blomsteropplevelser i minnet og på maskinen.

Under arbeidet med møteprogrammet har jeg tenkt mye på hvor lett det egentlig er å få på plass et rikholdig møteprogram for TBF. Se bort fra erfarne styremedlemmer, de faste møtene og ikke alt for stort påtrykk med forslag fra medlemmene. Grunnen må være dere, medlemmene våre, som møter opp på hvert medlemsmøte og er aktive i møte med foredragsholderne. Derfor trives de og kommer gjerne tilbake.

Så takk skal dere ha, men likevel kunne det være fint med ønsker om temaer og forslag på nye foredragsholdere. Så tenk på det til august neste år.

Denne sesongen har stått i kartleggingens tegn, medlemmer i karleggingsgruppa i tillegg til andre svært interesserte har gjort en formidabel jobb.

Vi har hatt 8 turer i tillegg til TBF-turene og Villblomstenes dag. Fokuset i år har vært Sauherad og Nome. Rapport fra dette arbeidet er sendt Sabima. Den siste turen var til Jomfruland tirsdag 8. november i fint høstvær. Bakgrunnen for den turen var et ønske fra Sabima om å registrere antall strandtornplanter. Vi skal få høre mer om dette fra Oddvar Pedersen som kommer til oss i vår.

Neste års sommerekskursjon vil gå til fjells, og vi jobber nå med å finne et godt overnattingssted. Vi har ønske om å legge turen til Hallingdalsfjellene, et for oss botanisk nytt område.

Mer informasjon håper vi skal være på plass til julemøtet.

For styret
Esther Broch

Strandtorn *Eryngium maritimum* i blomst på Jomfruland i slutten av juli 2004. Foto: Norman Hagen

B

Returadresse:

Telemark Botaniske
Forening
Postboks 25 Stridsklev
3904 Porsgrunn

INNHold	Side
Minne om sommaren 2010, av <i>Sigrid Nordskog</i>	3
Konkurransen, av <i>Trond Risdal</i>	4
Haust, dikt av <i>Per Sivle</i>	5
Huldreblom funnet i Sauland, av <i>David Mundal</i>	6
Villblomstenes dag i 2011, av <i>Rolf Ergon</i>	14
Rød skogfrue i Porsgrunn kommune, av <i>Rolf Ergon</i>	16
Høyfjellsklokka <i>Campanula uniflora</i> , av <i>Thor A. Wiersdalen</i>	18
Juniperus og menneskene, del 2: Skjulte skatter, av <i>Anne Elisabeth Dahlseide</i>	20
Listera for 20 år siden: Misteltein, av <i>Charlotte Bakke</i>	27
”Nei, Finn kommer ikke mer!”. Finn Wischmann er borte	30
Nabolagets ville vekster: Ask – vår eksotiske tropeslektning, av <i>Anders Often</i>	32
Bulmeurt <i>Hyoscyamus niger</i> , av <i>Thor A. Wiersdalen</i>	37
Furua på Stikkvannskollen – Hurum, av <i>Anders Often</i>	42
Botaniske streif på tur til Hardangerjøkulen, av <i>Gisle Grimeland</i>	44
Reinrose <i>Dryas octopetala</i> , av <i>Thor A. Wiersdalen</i>	50
Vintersopp <i>Flammulina velutipes</i> , av <i>Anita A. Mechlenborg</i>	52
Hvilken stjerneblom?, av <i>Kristin Vigander</i>	54
Nytt fra styret høsten 2011	55